

העמק דבר לפרשת בא

פרק י

פרק י, א

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה בֹּא אֶל-פְּרַעֲהַ כִּי-אֶנִּי הִכְבַּדְתִּי אֶת-לְבָבוֹ וְאֶת-לֵב עַבְדִּי לְמַעַן שְׂתִי אֶתְתִּי אֵלָה בְּקִרְבּוֹ:

בא אל פרעה. והתרה בו.

כי אני וגו'. שלא תאמר מה לו ולהתראה. אחרי שהוא מוחזק בכך, וכדתיניא בסנהדרין ד' (פא,ב) התרו בו ושתק כו' פעם ראשונה ושניה מתרין בו, שלישית כונסין אותו לכיפה. משום הכי פירש המקום ית' הטעם שאין מוחזק כ"כ.

כי אני וגו'. בכל פעם אני עושה שיגה ויכבד לבו, כענין מסיר לב ראשי עם הארץ ויתעם בתוהו לא דרך (איוב יב,כד) במה שנותן לפנייהם מקום לחטוא, כמו שכתבתי לעיל ט' ז'. וכך היא המדה אם הוחלט לאבדם, כמו שכתבתי בספר בראשית י"ט א'. ואין בזה עול כלל. אחרי שגם בל"ז הגיע מידת הדין לאבדם אלא שעושה אופני העונש בתכלית הנרצה לו ית' לפי השעה ופירש כאן הטעם שמתעה אותם. למען שתי אתתי אלה בקרבו. שישכילו הכל על האותות שמהם נודע כי הוא ה' וכי אין כה' אלהינו. וכי הוא בקרב הארץ. וכי אין כמוהו בכל הארץ. וכי לה' הארץ. כמבואר בכל מקום פירש הוראות הללו. משום הכי היטעה אותם כדי שיגיעו ע"י זה לידיעות אלו ועיין לעיל ז' ג'.

פרק י, ב

ב וּלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנֵי בְּנֵי וְבָנֵי-בְנֵי אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת-אֶתְתִּי אֲשֶׁר-שָׂמִיתִי בָּם וַיְדַעְתֶּם כִּי-אֶנִּי ה':

ולמען תספר וגו'. עוד תכלית מיוחד לישראל שידעו ישראל הכלל. את אשר התעללתי במצרים. משמע כמו כי התעללות בי מלשון התלוצצות. ומזה ידעו כי הבא ליטמא פותחין לו, כדאיתא ביומא ספ"ג (לח,ב) ודרשו מדכתיב אם ללצים הוא יליץ וכך ראו במצרים שפתחו לפני פרעה פתח לחטוא יותר.

ואת אתתי אשר שמתי בם וידעתם כי אני ה'. אותם הידיעות ששמתי לפרעה נדרשו גם לישראל לדעת ביחוד. נמצא שהתכלית לאוה"ע אינו אלא לדעת בדרך כלל מענין השגחה ויכולת ה'. ולישראל התכלית עוד בפרט לדעת איך לירא מפניו ולעבדו. וזהו דבר יהושע ד'

כ"ד למען דעת כל עמי הארץ את יד ה' כי חזקה, למען יראתם את ה' אלהיכם כל הימים פירוש, לכל עמי הארץ אין המבוקש אלא שידעו את יד ה' ותהיה יראה כללית שלא לעבוד ע"ז וכדומה שאין שייך על זה לומר כל הימים שהרי אין זה מתחלק לימים כי יראה תמידית היא בלי הפסק אבל לישראל, המבוקש גם לירא ממנו ית' בעבודת תורה ומצות שהוא מתחלק בכל יום מעין מצותיו, ונופל ע"ז לשון כל הימים.

וידעתם כי אני ה'. כח כל הכחות ועושה הכל.

פרק י, ג

ג וַיבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-פְּרַעֲה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִים עַד-מָתִי מֵאֲנָתְךָ לַעֲנֹת מִפְּנֵי שְׁלַח עַמִּי וַיַּעֲבֹדְנִי :

ויבא משה ואהרן. בכל המכות לא נזכר ביאתם זולת בפעם הראשון במופת התנין. וכאן כתיב משום שלא נזכר לשון ההתראה בדבר משה לפרעה בכל המכות דכאן כתיב לשון ההתראה בדבר משה לפרעה וכבר כתב הרמב"ן דכך היא דרך התורה פעם כתיב דבר ה' למשה ופעם כתיב דבר משה. ומוכן אשר דבר ה' הוא אליו. משום הכי כתיב כאן הביאה.

ויאמרו אליו. היינו משה לאהרן ואהרן לפרעה.

לענות מפני. דקדק להגיד שיודע שנתענה מפני ישראל ויודע ומכיר בכבודם ורוצה להיטיב להם מעתה אבל עדיין מאן לענות מפני כבוד ה' שרצונו שעמו יעבדו אותו.

פרק י, ד

ד פִּי אִם-מֵאֵן אַתָּה לְשַׁלַּח אֶת-עַמִּי הַנְּגִי מִבְּיַד מִחֵר אַרְבָּה בַּגְּבֻלָּךְ:

מחר. משום שעלה ברצון שיעלה הארבה בסיבה קרובה לטבע, כמו שיבואר להלן י"ג משום הכי היה נצרך שהות כזה שיהיה רוח קדים כל היום וכל הלילה, משום הכי היה העונש על יום מחר.

פרק י, ה

ה וְכִסָּה אֶת-עֵינֵי הָאָרֶץ וְלֹא יוּכַל לִרְאֹת אֶת-הָאָרֶץ וְאָכַל אֶת-יֵתֵר הַפְּלִטָה הַנִּשְׁאַרְתָּ לָכֶם מִן-הַבֶּרֶד וְאָכַל אֶת-כָּל-הָעֵץ הַצֹּמַח לָכֶם מִן-הַשָּׂדֶה:

וכסה את עין הארץ. משמעות עין פעם הוא הדבר שנותנים עין עליה, כמו שביארנו בספר בראשית מ"ו ד' ובספר דברים ל"ג כח. ופעם משמעו מי שמשגיח ושם עין כמו עיני העדה וכאן נכלל שני דברים, שהארבה יכסה תפארת הארץ שהיתה מצוינת בשפע עושר ובנינים

נפלאים, ויהי הכל . ועוד נכלל בזה שהמלך וכל משגיחיו. לא יוכל לראות את הארץ. באשר הארבה יכסה את עין הארץ לא יוכל להשגיח עליה כי המה יעמדו כחומה נגד עיניהם.

ואכל את כל העץ הצמח לכם מן השדה. העץ הדק שהחל לצמוח מאז שהכה הברד כל עץ השדה ובאשר שעדיין היה העץ דק מאד ורק על כן יכולים הארבה לאכלו ולהשחיתו.

פרק י, ו

ו ומלאו בתיך ובתי כל-עבדיך ובתי כל-מצרים אשר לא-ראו אבותי ואבות אבותיך מיום היותם על-האדמה עד היום הזה ויפן ויצא מעם פרעה:

ומלאו בתיך וגו' אשר לא ראו. אם בא לצייר את הרבוי הוא מיותר שהרי זה ידענו מדכתיב ומלאו בתיך וגו' וגם לשון אשר אינו מדוקדק. אלא על המינים קאי, כאשר יבואר להלן י"ד שהיו כמה מיני ארבה שאינם מצויים ביבשה כלל. ומעולם לא ראו המה ואבותם מינים אלו. ועתה יהיו מלאים בבתים.

ויפן. משמעו הפך פניו לאחוריו, כמו שכתבתי להלן ל"ב ט"ו שלא נהג עתה בכבוד המלך שהיה נפטר לאחוריו והיינו משום שכבר הודה שהוא הרשע ומכל מקום מקשה לבו.

פרק י, ח

ח ויושב את-משה ואת-אהרן אל-פרעה ויאמר אליהם לכו עבדו את-ה' אלהיכם מי ומי ההלכים:

ויושב את משה ואת אהרן. הכי מיבעי ויושב משה ואהרן, אלא בא ללמדנו כי לא שלח אחריהם איזה עבד, אלא אותם שרים החשובים ויושבים עם פרעה בעצה. ומשום הכי כששבו משה ואהרן שבו גם המה אתם.

מי ומי ההלכים. כסבור היה שילכו אנשים בני עבודה כמו שאמר (פסוק יא) לכו נא הגברים וגו'. דלשון גברים משמעו אנשים בעלי גבורה שהמה מסוגלים יותר, אבל לא נשים ונערים וזקנים וע"ז השיבו.

פרק י, ט

ט ויאמר משה בנערינו ובזקנינו וכל בנערינו ובנותנו בצאננו ובבקרנו וכל פי חגה' לנו: בנערינו ובזקנינו נלך. שגם המה מחויבים בעבודה כמו הגברים. וגם בבנינו ובנותינו וגו'. אע"פ שהמה באמת לאו בני עבודה נינהו מכל מקום. נלך עמהם. כי חג ה' לנו. והוא שמחה ואי אפשר לשמוח בלי בנים ובנות והצאן ובקר אנו צריכין לקרבן החג.

פרק י, י

י וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים ?הִי כֵן ה' עִמָּכֶם כַּאֲשֶׁר אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְאֶת-טַפְּכֶם רְאוּ כִּי רָעָה נִגְדַּד פְּנִיכֶם :
כאשר אשלח אתכם ואת טפכם. זה לא עלה על הדעת שיבקשו עוד להוליך הטף במדבר ומי יכלכל צרכיהם במדבר והלא ימותו ברעב והיינו. **כי רעה נגד פניכם.** אתם מבקשים רעתכם להוליך טף במדבר בארץ ציה ושממה.

פרק י, יא

יא לֹא כֵן לְכוּ-נָא הַגְּבֵרִים וְעַבְדוּ אֶת-ה' כִּי אֶתֶּה אֶתֶּם מִבְּקָשִׁים וַיִּגְרַשׁ אֶתֶּם מֵאֶת פְּנֵי פְרָעָה :

לכו נא הגברים ועבדו את ה'. הודיע דעתו ועצתו שילכו רק הגברים. **כי אותה אתם מבקשים.** אפילו שאינם יכולים לחוג לפני ה' שזהו לגדולי הדור כמו שכתבתי לעיל ה' ג'. מכל מקום כולם בני עבודה נינהו אבל למה תבקשו אותם שאינם ראויים לעבודה.

פרק י, יב

יב וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה נְטֵה יָדְךָ עַל-אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרְבֶּה וַיַּעַל עַל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּאכַל אֶת-כָּל-עֵשֶׂב הָאֶרֶץ אֶת כָּל-אֲשֶׁר הַשְּׂאִיר הַבְּרָד :

בארבה. למקום ולצד שהארבה בא משם. וכך כתב הספורנו.
ויאכל את כל עשב הארץ. נכלל בזה גם ירק העץ גם עשב השדה כדכתיב להלן ט"ו ויאכל את כל עשב הארץ וגו' ולא נותר כל ירק בעץ ובעשב השדה.

(הרחב דבר: ואף על גב דברכות (מ,א) שקיל וטרי בגמרא אי פרי האילנות הוי בכלל פרי האדמה. מכל מקום העלין היינו ירק העץ ודאי נכלל בארץ כמו האילן עצמו וכמבואר שם (לו,א) דעל העלין של צלף מברכין בורא פרי האדמה. והכי איתא בשאלתות דרב אחאי שאילתא ק' שותא ודאי לאו פרי הוא כו' אפילו למאן דמחייב במעשר וברכה משום דירק הוא פרי האדמה כו' ושותא היינו עלין.)

את כל אשר השאיר הברד. אינו עשב הארץ שלפניו דא"כ הכי מיבעי את כל עשב הארץ אשר השאיר הברד כמו להלן ואת כל פרי העץ אשר הותיר הברד. ותו, הרי היה עשב הארץ שצמחו אחרי הברד, כמו אילנות שצמחו אח"כ, כמו שכתבתי לעיל ה' את כל העץ הצומח לכם מן השדה. אלא דבר בפני עצמו הוא שיאכל גם את כל אשר השאיר הברד היינו החטה והכסמת. ועוד עיין להלן ט"ו בדיוק לשון המקרא.

פרק י, יג

יג וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-מַטְהוֹ עַל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיְהִי וְנִהַג רוּחַ-קְדִים בְּאֶרֶץ כָּל-הַיּוֹם הַהוּא וְכָל-הַלַּיְלָה הַבֶּקֶר הָיָה רוּחַ הַקְדִים נֹשָׂא אֶת-הָאָרֶבָה:

את מטהו. עיין מה שכתבתי לעיל ט' כ"ג.

וה' נהג. הוליך מיבעי אלא משמעו שלא בא הרוח בחוזק כמו אח"כ אלא כמנהג העולם, ומשום הכי נצרך להיות הרוח כל היום וכל הלילה, וכך עצה במחשבה שיהוה הנס בדרך הטבע להראות כי גם בטבע יכול להכות.

פרק י, יד

יד וַיַּעַל הָאָרֶבָה עַל כָּל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּנַּח בְּכָל גְבוּל מִצְרַיִם כְּבֹד מְאֹד לִפְנֵי לֹא-הָיָה כֹן אָרֶבָה כְּמָהוּ וְאַחֲרָיו לֹא יְהִי-כֹן :

כבד מאד לפניו לא היה כן ארבה כמהו וגו'. פירש"י שלא היה אלא מין אחד לא כמו במכה שהיה בימי יואל שהיה ד' מינים ובצדק תמה הרמב"ן ע"ז מקראי דתהלים אבל גם פירש הרמב"ן אינו מדויק בלשון הכתוב והעיקר כמו שכתבתי לעיל ו' להיפך מפירש"י שהיו כאן כל מיני ארבה כדאיתא במס' חולין (סה,א) שבד' מינים יש כמה פרטים וגם יש עוד מיני ארבה שלא נכללו בד' מינים הידועים ואינם נראים בישוב כלל, וכל אלה היו כאן.

פרק י, טו

טו וַיִּכַּס אֶת-עֵינַי כָּל-הָאֶרֶץ וַתַּחֲשֹׁד הָאֶרֶץ וַיֹּאכַל אֶת-כָּל-עֵשֶׂב הָאֶרֶץ וְאֶת כָּל-פְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר הוֹתִיר הַבְּרָד וְלֹא-נֹתֵר כָּל-יֵרֶק בְּעֵץ וַיִּבְעָשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם:

אשר הותיר הברד. ולעיל כתיב אשר השאיר הברד. ויש נפקא מינה במשמעות דנותר משמעו דממילא נותר ולא בכונת המותר. אבל השאיר משמעו בכונה השאיר. ועיין ס' במדבר ט' יב. משום הכי כאן דמיירי בעץ היער והגנות שהרי עצי השדה כבר נשברו ע"י הברד. מה שאין כן עצי היער והגינה. כמו שכתבתי לעיל ט' כ"ה. משום הכי כתיב הותיר שממילא ניתותר אבל בחטה וכוסמת, אף על גב שהיו אפילו היו ראויות ע"פ הטבע ליקצץ ע"י הברד העז אלא שנעשו להם פלאות בהשגחה, וכמו שכתב רש"י לעיל שם ל"א משום הכי כתיב אשר השאיר הברד. ועיין בסמוך י"ט.

פרק י, טז

טז וַיִּמְהַר פְּרָעָה לִקְרֹא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר חֲטַאתִי לִיהוָה אֲלֵהִיכֶם וְלָכֶם:

וימרה פרעה. שעדיין לא אכל הארבה אלא עלי האילנות, ובזה לא היה מושחת האילן לגמרי, והיה ירא בהשהותו עוד מעט יאכלו גם את הקליפה והחשיף חשפה ולא היה עוד ניתותר אילן במצרים.

לקרא למשה ולאהרן. עיין מה שכתבתי לעיל ח' כ"א. **חטאתי לה' אלהיכם.** שלא חשתי לכבודו כמו שכתבתי לעיל ג'. **ולכם.** שלא חשתי לכבודכם וגרשתי אתכם.

פרק י, יז

יז וַעֲתָה שָׂא נָא חֲטָאתִי אֲדָּהֶפְעַם וְהִעֲתִירוּ לִיהוָה אֱלֹהֵיכֶם וַיְסַר מֵעָלַי רַק אֶת-הַמָּוֹת הַזֶּה:

שא נא חטאתי. שאו מיבעי כמו והעתירו אלא אמר לה' שהרי אין משה ואהרן יכולין לישא חטאו לה'. ע"כ ביקש מה' שא נא וגו'. **ויסר מעלי וגו'.** ולא פירש שישלח את ישראל, כי השעה נחוצה מאד ואין עת להאריך בדברים שרחש בלבבו באיזה אופנים.

פרק י, יח

יח וַיֵּצֵא מֵעַם פְּרַעַה וַיַּעֲתֶר אֶל-ה':

ועתר אל ה'. נצרך לעתירה משום שלא הבטיח בפה מלא ומכל מקום עשה משה בקשת פרעה באשר ידע היטב שאפילו יבטיח אין בזה ממש עד שיכלו סימני המכות. וביחוד מכת בכורות שאמר ה' בפירוש לעיל ד' כ"ג וז' ד', שלא ישלח עד שיתן בהם ידו, שהוא כעין דבר באדם.

פרק י, יט

יט וַיִּהְיֶה ה' רוּחִים חֲזָקִים מְאֹד וַיֵּשֶׂא אֶת-הָאָרֶבָה וַיִּתְקַעְהוּ וַיִּמָּחֶה סוּף לֹא נִשְׂאָר אָרֶבָה אֶחָד בְּכָל גְּבוּל מִצְרַיִם:

חזק מאד. כדי שישא את הארבה כרגע ולא כמו שבא לשם. **לא נשאר ארבה אחד.** פירש"י בשם המדרש אפילו מלוחים והדרש הוא מדלא כתיב לא נותר ממילא. אלא לא נשאר משמעו אפילו מה שבכונה נעשה שיהי נשאר גם זה לא היה.

פרק י, כ

כ וַיִּחְזַק ה' אֶת-לֵב פְּרַעַה וְלֹא שָׁלַח אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

ויחזק ה' וגו'. באשר לא היה כאן מקום לטעות כלל כמו בכל המכות, משום הכי כתיב ויחזק ה'. וכבר ביארנו שלא היה בזה עוול ח"ו. אחר שבלא זה נגזר עליהם מיתה ע"פ שחטאו כבר.

פרק י', כא

כא ויאמר ה' אל-משה נטה ידך על-השמים ויהי חשך על-ארץ מצרים וימש חשך:
ויהי חשך וגו' וימש חשך. יהי גם חשך סתם. ויהי גם באופן יותר חזק. ומקומות מקומות היו, כמו שכתבתי דבכל מצרים לא היה העונש חזק כמו אצל פרעה ועבדיו, והכל במשפט וגם זה אמת שהיו זמנים זמנים כמבואר בפסוק כ"ג.

פרק י', כב

כב ויט משה את-ידו על-השמים ויהי חשך-אפלה בכל-ארץ מצרים שלשת ימים:
את ידו. כאן לא כתיב מטהו כמו במכת ברד וארבה. ובא לרמז בזה שכן בא ע"ז יד חזקה הוא הדבר שבישראל שמתו אז אנשים שלא רצו לצאת. ועיין עוד פ' הסמוך.

פרק י', כג

כג לא-ראו איש את-אחיו ולא-קמו איש מתחתיו שלשת ימים ולכל-בני ישראל היה אור במושבבתם:

לא ראו איש את אחיו. מפרש את האפלה שלא הכירו אפילו את אחיו, לא כמו בחשכת לילה. וכדאיתא בירושלמי ריש ברכות אי מכירו אפילו בלילה וכו' אלא היתה אפלה שאפילו את אחיו לא הכיר כי לא נראה כלל. **ולא קמו וגו'.** מפרש את וימש חשך. כי שלשת ימים לא קמו וגו'.

ולכל בני ישראל היה אור במושבבתם. לא נצרך הכתוב להודיענו כי אם במכת ערב ודבר לצורך ענין אבל כאן על כורחך בא לרמז שבמות רשעי הדור בא אור לישירים. ועיין ס' דברים י"א ו'. ועוד היה להם אור במה שלא ראו המצרים את הדבר וכדתיניא במכילתא ראש פרשת בשלח והודו ושבחו להקב"ה שלא ראו כו'. ונכלל בזה הלשון עוד שהיה להם אור במושבבות מצרים, כפירש"י בשם המדרש. ונראה עוד שבא הכתוב להודיע זה משום דבזה יבואר מקרא הסמוך.

פרק י', כד

כד וַיִּקְרָא פְּרַעֲהָ אֶל-מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָכֵן עֲבַדוּ אֶת-ה' רַק צֹאנְכֶם וּבְקִרְכֶם יֵצֵג גַּם-טַפְּכֶם יַלְדֵי עַמְּכֶם:

ויקרא פרעה. הראב"ע כתב כי היה אחר ג' ימים שראו אור. ואינו נראה. דאם כן למאי עשה כן. אלא בעצם שעת החושך. ושלח ע"י אנשי ישראל. שמאז שנעשו חשובים בעיניו כמו שכתבתי לעיל ט' ל"ה נעשו כמה אנשי ביתו ושלח על ידם.

אל משה. כבר ביארנו לעיל ח' כ"א דבמקום שביקש הנחה קרא אותו בשמו להוקירו ולכבדו. ולא כתיב כאן ולאהרן באשר השלוחים היו ישראל שהמה דברו עם משה ג"כ כמו שכתבתי לעיל ז' א' והכל ידעו שהדבר תלוי אך במשה אלא שעד כה היה אהרן המליץ בינו ובין פרעה. ועתה כסבור פרעה שהשלוחים אנשי ישראל יהיו ביניהם. ומסתמא הלך גם אהרן כדבר ה' אלא שלא קראו פרעה ע"פ דברי רשעי ישראל שהיו בביתו ואמרו כי אין להם פחד משה והם יהיו המליצים וכמו שיבואר בפסוק כ"ח.

רק צאנכם ובקרכם. אף על גב שידע פרעה שבדעתם להקריב וכמו שאמר משה לעיל (ח,כב) כי את תועבת מצרים וגו'. אבל חשב כי די לכל א' שור או שה. ולא צאן ובקר דמשמעו יותר כמו שכתבתי בספר בראשית ל"ד כ"ח. ובזה הספר כ"א ל"ז. ולא ביקש סוסיהם וחמוריהם וגמליהם שאינם בכלל בקר וצאן היינו משום שסיים. גם טפכם ילך עמכם. והדבר מובן כי לא ילכו ברגלים אלא על נושאי אנשים.

פרק י, כה

כה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה גַּם-אֶתָּה תִּתֵּן בְּיַדְנוּ זְבָחִים וְעֹלֹת וְעֲשִׂינוּ לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ:

גם אתה וגו'. עוד ימעט לנו צאן ובקר שלנו אלא גם אתה וגו' וכן היה והיינו שאמר פרעה וברכתם גם אותי (יב,לב). והוא על קרבנותיו כמו שיבואר שם.

פרק י, כו

כו וְגַם-מִקְנֵינוּ יַלְדֵי עַמְּנוּ לֹא תִשָּׂאָר פְּרִסָּה כִּי מִמֶּנּוּ נִקַּח לְעֶבֶד אֶת-ה' אֱלֹהֵינוּ וְאַנְחֵנוּ לֹא-נִדְעַ מֶה-נִּעְבַּד אֶת-ה' עַד-בֹּאֵנוּ שָׁמָּה:

וגם מקננו. מקנה משמע יותר מצאן ובקר אלא עדר שלם של מאות וכלשון הפסוק בראשית מ"ז י"ז ובמקנה הצאן ובמקנה הבקר ועיין מה שכתבתי שם. ואמר משה דלא צאן ובקר לבד יקח כל אחד מישראל אלא אפילו מי שיש לו עדרי צאן ובקר יקח עמו. כי ממנו נקח וגו'. אם שברור שלא ישחטו כל העדרים מכל מקום הלא מן העדר יוקח לעבוד את ה'.

ואנחנו לא נדע מה נעבוד וגו'. איזה שור או כשב. אם בן שנה או שנתיים וכדומה. וא"כ בעל כורחנו יוקח הכל לשם.

פרק י, כז

כז וַיִּחַזֵּק ה' אֶת-לֵב פְּרַעֲהַ וְלֹא אָבָה לְשַׁלְּחֵם:

ויחזק ה' וגו'. הוסיף חזוק הלב שגם בעוד שהמכה ממשמשת לא נענה לשלח. וזה מפלאות ה' ג"כ כדי להגיע לתכלית הנרצה.

פרק י, כח

כח וַיֹּאמֶר-לוֹ פְּרַעֲהַ לֵּךְ מֵעַלֵי הַשָּׁמֶר לֵךְ אֶל-תַּסְּף רְאוֹת פְּנֵי כִי בְיּוֹם רְאִיתְךָ פְּנֵי תַּמּוֹת:

לך מעלי. לא אמר מפני. שהרי לא ראהו רק שמע קולו.

ראות פני. התחלת הראיה מיקרי ראית פנים כעין הקבלת פנים.

תמות. קשה והרי ידע פרעה שאין בידו להרגו ואלו היה בידו כבר הרגו. וכדאיתא בשמות רבה פ"ט, ד, כשהיה משה יוצא מאצל פרעה היה אומר אם יבא אצלי אני הורגו אני צולבו אני שורפו. וכשהיה משה נכנס מיד נעשה פרעה מטה. אבל בתרגום יונתן ביאר שאמר שימסור אותו לרשעי ישראל שרוצים להרגו. והוא לא ידע מעסק הדבר שהיה באותה שעה בישראל. ועד כה לא אמר כזאת. שכסבור שכמו שהוא אלהים עליו כמו כן הוא בישראל, אבל משעה שאמרו השלוחים לקרא לו לבדו והמה ידברו עמו כמו שכתבתי לעיל (פסוק כד) מצא לב לחשוב שכמ"כ יוכלו לו להרגו ממש.

פרק י, כט

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בֶּן דִּבְרֶתֶת לֹא-אֶסָּף עוֹד רְאוֹת פְּנִיךָ :

כן דברת וגו'. כאן מבואר שידע משה סימני המכות עד שלא באו וידע שלא תהיה עוד אלא אחת. כמו שכתבתי לעיל ט' ל"א שהיו רשומים על המטה דצ"ך עד"ש באח"ב.
לא אסף עוד. הוסיף משה מלת עוד דמשמעו כמה פעמים כמו שהיה עד כה. כמו שפירשו במשנה שלהי סנהדרין (קיא,ב) לא תבנה עוד כמו שהיתה כו'. ואמר משה שלא יוסף לראות באופן שהיה עד כה. כי מעתה יבא פרעה אליו.

פרק יא

פרק יא, א

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עוֹד נִגַע אֶחָד אֲבִיָּא עַל-פְּרַעֲה וְעַל-מִצְרַיִם אַחֲרֵי-כֵן יִשְׁלַח אֶתְכֶם מִזֶּה פְּשִׁלְחוּ פְּלֵה גֵרֶשׁ יִגְרֶשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה:
כלה. לא יחשוב עוד שישלח על משך ג' ימים אלא לגמרי יציאה לחרות.

(הרחב דבר: והכי מבואר בברכות (ט,א) אמר רב אבא, הכל מודים שגאולה היתה בלילה שנאמר אשר הוציאך היתה אלהיך ממצרים לילה (דב' טז,א) וכשיצאו לא יצאו אלא ביום, שנאמר: ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה (במד' לג,ג) אלמא דמשמעות של הוציאך היינו יציאת הרשות של קנין הגוף לפרעה, ולא יציאה מקומית מארץ מצרים שזה לא היה אלא ביום. והכי איתא בירושלמי פסחים (ה,א) שאמרו הלל על אכילת פסח ואמרו הללו עבדי ה' ולא עבדי פרעה. והסיבה לזה הוא, כמו שכתבתי לעיל ה' ג' דבעת התראה למכת בכורות אמר משה בשם ה' כה אמר ה' בני בכורי, ואמר אליך שלח את בני ויעבדני וגו'. והבין מלשון ישראל דהשילוח יהיה לחלוטין יען שלא א"ל דרך ג' ימים אלא בשעה שא"ל בלשון אלהי העברים (לעיל ה,ג). ולא עתה שכבר כלו הרשעים. וכלם בשם ישראל יכונה בלשון הקב"ה.).

גרש יגרש. לא יתלה ברצונכם כאשר הבין עד כה ממכת ערוב ואילך לעשות נחת רוח לישראל אלא עתה יהיה נענה מפני ה', כמו שכתבתי לעיל י' ג' בפירוש לענות מפני. ואם כן בעל כורחם של ישראל יראה שיצאו מרשותו כדי לעבוד את ה'.

פרק יא, ב

**ב דָּבָר-נָא בְּאֲזְנֵי הָעָם וַיִּשְׁאַלּוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאָשָׁה מֵאֵת רְעוּתָהּ כָּל־כֶּסֶף וְכָל־יָהָב:
באזני העם. נתבאר בספר בראשית ראש פרשת ויגש דכמה פעמים מורה לשון באזני שלא יהיה נשמע לאחרים זולתם.**

וישאלו. שכל מצרים לא ידעו מחשבת פרעה ודבריו למשה וכסבורים שעוד ישבו למצרים וכמו שכתבתי לעיל ז' ה'. ובספר במדבר ראש פרשת מסעי. משום הכי השאילום ולא היה בזה שמץ עוולה שהרי בדין היה להקב"ה לצוות לבוז ג"כ אלא שרצונו ית' היה שיהיה בזה האופן כדי שירדפו אח"כ אחרי ישראל. וכדי שיצאו ישראל בחפזון כמו שכתבתי להלן י"ב י"א. ובספר דברים ט"ז ג' נתבאר יותר. ודעת אלהים אין חקר.

איש מאת רעהו וגו'. לעיל ג' כ"ב כתיב ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה. שאז היו הדברים שיצאו מיד ולא היה התרועעות לישראל עם אנשי מצרים רק עם שכנות. אבל כאשר עלה כי לא נגאלו עד שהשהה י"ב חודש שהיה משפט מצרים וממכת ערוב ואילך השיגו התרועעות הרבה ולא עוד אלא במכת חשך שלא קמו איש מתחתיו ג' ימים והאיך

התענו כולם ג' ימים. אלא ישראל שהיה אור במושבותם הושיטו להם מזון וכל ההכרחי ובזה השיגו ישראל חן גדול בעיניהם.

וכלי זהב. ולא כתיב ושמלות כדכתיב שם ולהלן י"ב ל"ה דשמלה ללבוש אי אפשר לשאול מאיזה ריע. שאין הגופות סובלין הלבשת אדם אחר. אם לא ממי שרגיל עמו ביותר כמו שכנות. משום הכי שם שמדבר רק בשכנות כתיב ושמלות ג"כ. ולא כאן שמדבר בריע לבד.

פרק יא, ג

ג וַיִּתֵּן ה' אֶת-חֹן הָעַם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם גַּם הָאִישׁ מֹשֶׁה גָּדוֹל מְאֹד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עֲבָדֵי-פְרָעָה וּבְעֵינֵי הָעַם:

גם האיש משה. אף על גב שעשה להם רעה רבה.

גדול מאוד וגו' בעיני עבדי פרעה. שהמה כבר הסכימו שיצאו ישראל. ופרעה מקשה לבו בחנם. ומכל מקום ראו כי משה מזדרז להעתיר וחס עליהם מאד. בזה נתגדל כבודו בעיניהם.

ובעיני העם. אף על גב שהמה לא ידעו מכל זה שנדברו פרעה ומשה. בכל זאת הבינו גם כן בגדולתו.

(הרחב דבר:) והנה באבות דרבי נתן פכ"ט תניא ר"א הקפר אומר כל המכבד את חבירו לשם ממון לסוף נפטר ממנו בקלון. וכל הבוזה א" חברו לשם מצוה סוף שנפטר ממנו בכבוד כו'. שכן מצינו במשה רבינו שביזה את פרעה לשום מצוה. שאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי. וכי פרעה עומד על הגג ומשה על הארץ? אלא כך אמר משה אפילו כל עבדיך שעומדים ומשתחיים לפניך על במה שלך יעמדו ויבקשו ממני. איני שומע להם ומנין שנפטר ממנו בכבוד שנאמר ויקרא למשה ולאהרן לילה. א"ל וכי גנבים אנחנו שנצא בלילה? אלא המתן לנו עד שיביא הקב"ה לנו ז' ענני כבוד ונצא בשמחה ובגלוי ראש כו'. הריי הביא התנא ההוכחה ממה שהמתין פרעה ולא גירשם בלילה. ולא הוכיח מזה הפסוק גם האיש משה וגו' אלא מעבדי פרעה אין הוכחה כמו שכתבתי דסיבה היה לדבר).

פרק יא, ד

ד וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר ה' כְּחֻצַּת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם:

כחצות הלילה. כבר כתב הרמב"ן דלא בלילה שאחר היום הזה שהוא מדבר, אלא באיזה לילה שיעלה לרצון, אבל הדבור היה באותו המעמד של מכת חושך כמה ימים לפני מכת בכורות.

(הרחב דבר: דאיתא בברכות (ד,א) רב אשי אמר בפלגא אורתא דנגהי ארביסר הוי קאי. תבריה בצדו והכי קאמר משה לישראל פירוש דגוף המאמר לפרעה ודאי היה קודם, אלא משום שאמר משה לישראל בזה הלשון כחצות. להכי כתיב הכא ג"כ הכי, ולישראל ודאי אמר באורתא דנגהי ארביסר.)

אני יוצא. אני עובר או אני יורד מיבעי. אלא יש בזה כונה שניה ללמדנו על אופן הנגף דלפי הידוע היה ע"י משחית לחבל. והכי פשוט בלשון חז"ל כיון שניתן רשות למשחית כו'. וא"כ, שהרי מבואר במה שכתבתי ועברתי בארץ מצרים וגו' אני ולא מלאך ואל שרף כידוע. וכבר עמדו הראשונים ז"ל על זה. אבל הענין הוא כמו מלך שמרדה בו מדינה וכשכבשה והכניעה והוחלט אצלו להמית המורדים. אולם ידוע שלא מרדו בו פחותי ערך אשר דבר אין להם בהליכות המדינה. ומה זה ימיתם בחנם. ואם ישלח חילו להרוג המורדים לבד. איך יבחנו מי זה שהיה מתברך למרוד ומי הוא שפל בנפשו ואין לו דעת ע"ז, ע"כ התחכם לצוות לאמר. הנה המלך בכבודו יבא אל המדינה ומי זה שר ונגיד יצא לקראתו לכבדו ולכפר פניו. ואז ידעו שרי המלך ואנשי חילו להרוג את כל היוצאים. ומי שאין בלבו התנשאות למרידה אינו חושב ביציאתו לקראת המלך שיהא לכבודו ורצונו וגם אין צריך לכפר פניו, לכן אינו יוצא, נמצא ההורגים המה מחבלים ולא המלך אבל מה גרם לדבר אור פני מלך בכבודו. ואם היה משלח איזה שר לא היו יוצאים לקראתו אלא גדולי המדינה כערכו ולא מי שגדול ממנו ולא היה נהרג.

כך יש לדעת, דכמו כל כחות הקדושה מתפעלים וניזונים באור פני מלך מלכי המלכים הקב"ה. כך כל כחות הטומאה אין מקום חיותם בא אלא ממקור עליון ית'. ולזה ההוראה באו שני שעירי יוה"כ א' לשם וא' לעזאזל שניהם שוין במצותן. אף על גב שזה לקדושה וזה להיפך. ללמדנו שמקור חיות כל הנברא ממקור אחד יוצאים, אלא שזה מתפשט לסטרא דקדושה וזה יורד ומתפשט לסטרא דטומאה. וא"כ בגלוי שכינה במקומם הכל מתפעלים ויוצאים לקראת מלך חיים ית'.

וכאשר עבר ה' בארץ מצרים יצאו כל כחות הרוחנים בטומאה למצוא שפע חזון כח הרוחני שלהם, וכאשר חל עליהם שפע התגלות ה' והם אינם ראויים לכך. ע"כ ניזוקו ע"י מחבלים כטבע הקדושה בשעה שהיא למשא על המורגש משום שאינו ראוי לכך, אפילו מי שהוא מסטרא דקדושה כמו משה רבינו בשעה שנפגש מהתגלות כבודו י' והוא לא הכין עצמו

לכך, כמו שכתבתי לעיל ד' כ"ד. ועיין מה שכתבתי להלן כ"ד י"א בנדב ואביהו. כל שכן אנשי מצרים.

נמצא העברת ה' בעצמו ובכבודו ית' שהיה שלא בטבע. הוא הגורם הטבעי שימותו כל הנרגשים בהתגלות זו. ובזה עלה שימותו כל בכורי מצרים וכל ראש שבהם אפילו הוא מאומה אחרת כמו שכתבתי להלן י"ב כ"ט. ואם היתה התגלות כבוד קדושת מלאך או שרף לא היה מתפעלים לקראתו כל הכוחות אלא מי שהוא כערכו בכח הטומאה כי זה נגד זה עשה האלהים. הא מיהא נרמז בלשון אני יוצא. כונה כפולה. היינו התגלות כבודו ית'. והאני היינו ישיות שלי שיש בכל דבר יוצא לקראתי.

בתוך מצרים. באמצע מצרים. ולא בגושן שהוא גבול מצרים ג"כ ובזה תהי שולטת המכה מכל צד בשוה. ובזה.

פרק יא, ה

ה וימת כל-בכור בארץ מצרים מבכור פרעה הישב על-פסאו עד בכור השפחה אשר אחר הירחים וכל בכור בהמה:

ומת כל בכור. כל אופני בכורה יש בו כח רוחני חזק. יותר מפשוט. ובזה מתחזק כח הקדושה או כח הטומאה שעליו.

מבכור פרעה וגו'. הוא בכור לאב. והוא הנקרא בתהלים ע"ח ראשית אונים באהלי חם. וכתוב מבכר חסר. שפרעה עצמו היה בכור ולא מת. א"כ לא כל בכור פרעה מתו. עד בכור השפחה. הוא בכור לאם. וע"ז כתיב ויך כל בכור במצרים. ועיין להלן י"ב כ"ט.

פרק יא פסוק ו

ו והיתה צעקה גדלה בכל-ארץ מצרים אשר כמהו לא נהיתה וכמהו לא תסף :

אשר כמהו לא נהיתה וכמהו לא תסיף. ידוע הזרות שבזה לשון שעירבב לשון זכר עם לשון נקבה. ועיין תרגום יונתן וראב"ע והספורנו. והנראה, דלא קאי על הצעקה שתהיה גדולה כ"כ. אלא שכך תהיה הצעקה אשר כמהו וגו'. היינו שיצעקו כי מכה כזו לא נהיתה. והנה תניא במכילתא בא פ"ז למדנו שע"ז לוקה בארבעה דרכים ועובדיה בשלשה במכה ובהשחתה ובמגפה. למדנו שלא מתו כל הבכורים בבת אחת כעין מכת סנחריב וחילו. אלא הוכו בתחלואים רעים ונשחתה צורתם עדי שמתו במיתה משונה. ומעתה יובן שמשום הכי עירבב הפסוק לשון זכר עם לשון נקבה. ללמדנו שהמכה היתה באה כעין דבר ממש שהוא בלשון זכר וגם מחלה משונה המכונה בלשון נקבה.

פרק יא, ז

ז וְלִכְלֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִחְרֹץ-כְּלָב לְשֹׁנוֹ לְמֵאִישׁ וְעַד-בְּהֵמָה לְמַעַן תִּדְעוּן אֲשֶׁר יִפְלֶה ה' בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל:

לא יחרץ כלב לשונו. דטבע הכלב שחורץ לשונו אם בא איש שלא יכירנו לחצר אדוניו. וגם מיוחד טבע הכלב להכיר איזה דבר רוחני כדאיתא בב"ק (ס,ב) כלבים בוכים מלאך המות בא לעיר כלבים משחקים אליהו הנביא בא לעיר. וא"כ בלא ספק שהכלבים הרגישו כח התגלות השכינה בארץ. והנה היה בכלל בני ישראל כמה רשעים שיצאו ממצרים כמו שיבואר להלן י"ב כ"ו. וא"כ לא היו ראויים להיות במצרים בשעה זו. וכאשר הלכו היה ראוי לכלבים לחרוץ לשונם עליהם אבל בשביל כבוד ישראל לא יחרץ כלב לשונו. ולא תקשה הא נזהרו שלא לצאת איש מפתח ביתו. שהרי יבואר להלן י"ב כ"ב שלא הוזהרו אלא זקני ישראל. ולא כל המון.

אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל. כבר נתבאר כמה פעמים דבכל מקום דכתיב בין ובין. יש אמצעין בין שתי הקצוות. וכן הפירוש כאן דמצרים ניגפו לגמרי וישראל הכשרים ראויים היו לאותו נס מצד עצמם. והיו ג"כ רשעים שלא היו ראויים הרי הם אמצעים בין הקצוות. ומכל מקום יהיו ניצולים להיות לצוותא לצדיקים כמו יבואר. ותדעון בזה שלא יחרץ כלב לשונו לשום אדם. כמה הפלגת ההבדל בין מצרים ובין ישראל החביבים, עד אשר אפילו צוותא שלהם יקר בעיני ה'. מה שאין כן שאר אוה"ע אפילו מי שלא היה בכור ולא הרגיש גלוי שכינה. אך אם היה רשע כל כך שראוי היה להפקד במידת הדין ניגף על חטאיו או השיג קול חריצת כלבים כאמור. ואמר כאן בלשון למען תדעון בלשון רבים לא כמו עד כה. לפי שעד כה לא השיגו כל מצרים זה הידיעה כמו פרעה, כמו שכתבתי שם. אבל כאן הכירו הכל הבדל מעלת ישראל בעיני ה'.

פרק יא, ח

ח וַיֵּרְדוּ כָל-עַבְדֵיךָ אֵלַי וְהִשְׁתַּחֲוּוּ-לִי לֵאמֹר צֵא אִתָּהּ וְכָל-הָעָם אֲשֶׁר-בְּרִגְלֶיךָ וְאַחֲרֵי-כֵן אֵצֶא וַיֵּצֵא מֵעַם-פְּרָעָה בְּחָרִי-אֶף:

כל עבדיך. לפי הדרש בזבחים (קב,א) אמר כך בשביל כבוד המלוכה, דבאמת ירד גם פרעה בעצמו כדכתיב ויקרא למשה לאהרן לילה. וכן הוא במדרש רבה (יח,א). ואף על גב שהיה אפשר לפרש ויקרא למשה וגו' ע"י שלוחו קרא אותם לביתו, כמו לעיל כמה פעמים. פשיטא לחז"ל שאי אפשר לפרש הכי. שהרי מוזהרים היו משה ואהרן לבלי לצאת מפתח בתיהם עד הבקר. וא"כ מפרשי הא דדייק משה לומר ואתם לא תצאו וגו'. לאפוקי המון

ישראל וכמו שיבואר שם. אכן לפי הפשט יש לומר דדיוק ואתם וגו' לאפוקי משה ואהרן שהם לא יראו מהמשחיתים לחבל.

אלה. גדולי המדינה העומדים לפני פרעה וכדתניא באבות דרבי נתן שהבאתי לעיל ג'.
והשתחו לי. סתם השתחוויה משמע בתחנה ובקשה כמו שכתבתי בספר בראשית כ"ד כ"ו בשם הירושלמי. והכי איתא בתרגום אונקלוס ובתרגום יונתן כאן ויבעון מני.
צא אתה וגו'. שיבקשוהו לצאת תיכף ומיד מפני רוב פחד שלא יהיה להם למזכיר עון כמו שכתבתי לעיל.

אשר ברגליך. ההולכים אחריך. ובאו בזה להרשות כל ערב רב ממצרים שיצאו ג"כ עמם.
ויצא מעם פרעה בחרי אף. פרש"י על שאמר לו אל תוסף ראות פני. וקשה לי א"כ היה בכל השעה ההיא בכעס. ואיך חלה עליו רוח"ק ושמע כל דבר ה'. אלא נראה דמשה ואהרן הסבירו לו כל המאמר והוא לא רצה לשמוע כלל. וע"ז יצא בחרון אף. משום הכי ויאמר וגו'.

פרק יא, ט

ט ויאמר ה' אל-משה לא-ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי בארץ מצרים:

לא ישמע אליכם פרעה. מה שאתם מדברים אל פרעה. הוא לא ישמע כלל לא משום שהוא מיקל בכבודכם אלא כך הקשיתי את לבו שלא ישמע כלל.
למען רבות מופתי בארץ מצרים. כפרש"י להגיע למכת בכורות וקריעת ים סוף. ואלו שמע והתבונן היטב בזה המאמר היה יצא לבו לשמוע מות בנו הבכור שהוא קשה מהכל כמו שכתבתי לעיל ד' כ"ב.

פרק יא פסוק י

י ומשה וְאֶהְרֹן עָשׂוּ אֶת-כָּל-הַמִּפְתִּים הָאֵלֶּה לְפָנֵי פְרֹעֶה וַיַּחֲזֶק ה' אֶת-לֵב פְּרֹעֶה וְלֹא-שָׁלַח אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרְצוֹ :

ומשה ואהרן עשו את כל המופתים וגו'. היה ראוי לכתוב זה הפסוק אחר מכת חשך שהרי במכת בכורות לא עשו מאומה. אלא שגם אזהרה זו להגיד לפרעה כי ימות בנו הבכור היה מופת בפני עצמו כמו שכתבתי שם (ד, כב) משום הכי אחר אותה אזהרה פירש הכתוב מה שעשו משה ואהרן.

ויחזק ה' וגו'. בלי שום טעם וסיבה אלא חיזוק הלב בדרכך פלא.

מארצו. לא מיבעי שלא אבה להוציאם לחרות, אלא אפילו יציאה מקומית לאיזה ימים לא אבה בעקשות הלב. ובא הכתוב להגדיל הפלא לפנינו. ללמדנו כמה מתעלל ה' עם רשעים

להעבירם על דעת אנושי כדי להוסיף לחטוא ולפתוח להם פתח להמציא עונם כדי לאבדם.

פרק יב

פרק יב, א

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר:

וְאֵל אַהֲרֹן. עֵינַי מֵה שִׁכְתַּבְתִּי לְעִיל ז' ח'.

לֵאמֹר. מִשְׁמַעוֹת תִּיבֵה ז' יבואר ריש ס' ויקרא ברצות ה'.

פרק יב, ב

ב הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֵאשִׁי חֹדְשִׁים וְרֵאשִׁוֹן הוּא לָכֶם לְחֹדְשֵׁי הַשָּׁנָה:

לכם ראש חדשים. ראש משמעו כמה פעמים מובחר כמו מראש פרעות אויב וכן הרבה. והפירוש לכם דוקא החדש הזה מובחר בשנה כמו שחודש תשרי הוא המובחר במה שנוגע לצרכי העולם משום שבו נברא העולם. וכלל גדול הוא שבאותו יום שנברא אותו דבר מסוגל זה היום גם לדורות להתחזק יותר ומזה הטעם טבע האש במוש"ק רותח יותר משום שאז נברא וכך כתב הרשב"א בשו"ת סי' תי"ג. ומשום הכי בחודש תשרי עיקר דינו של אדם על כל השנה משום שבו ביום נידון אדה"ר כמו שכתבתי הר"ן במס' ר"ה. ובאותו חודש חג הסוכות שבו עיקר ברכה לתבואה. כמו שכתבתי בספר ויקרא (כג, לד) ובמדבר (כח, יב) משום שבאותו חודש נברא העולם. כ"ז בעיני הטבע. וכך בחודש ניסן נוצר בראשונה סגולת עם ה' ביציאת מצרים ע"כ אותו החודש מסוגל להתחזק בעבודת ה' ע"י ספור יציאת מצרים שגורם אמונה ובטחון, כמו שכתבתי בספר דברים ט"ז ג' ועוד עיין להלן מכת בכורות (פסוק מב).

ראשון הוא לכם. למנין, כמשמעו, ודייק לכם - לישראל ולא לאוה"ע. וצוה הקב"ה לנו לנהוג ממנו המנין למען ידעו אדם מישראל כי העיקר הוא צורתו המיוחדת ולא צורה האנושית שבכל אדם. זהו משמעו של פסוק דלכם לכל ישראל. אבל חז"ל דרשו לכם הוא משה ואהרן ולענין קידוש החודש כדאיתא במס' ר"ה. והוא משום שהיה ראוי להתחיל הפרשה דברו אל כל עדת ישראל לאמר החדש הזה וגו' ויקחו להם וגו'. אלא יש בזה כונה שניה שהפסוק מיוחד למשה ואהרן ראשי ישראל. והיינו לענין קידוש החדש.

פרק יב, ג

ג דָּבְרוּ אֶל-כָּל-עַדְת יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בְּעֶשֶׂר לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וַיִּקְחוּ לָהֶם אִישׁ שָׁה לְבַיִת-אֲבֹת שָׁה לְבַיִת:

שה לבית אבות שה לבית. ידוע הדרש שאם היו מרובין יכול שה אחת לכולן ת"ל שה לבית ועדיין יש לדקדק דמכל מקום היה ראוי לפרש ואם ירבה בית אבות יהיה שה לבית כמו שמפרש הכתוב ואם ימעט הבית וגו' אלא יש בזה כונה אחרת ג"כ, דגם בהיות שה לבית אבות יהיה שה לבית. והענין דלפי הנראה מלשון הכתוב וראה את הדם וגו' ופסח ה' על הפתח ולא יתן המשחית וגו' (פסוק כג) דראיית הדם שעל פתח הבית היה מגין וא"כ ישראל שעבר ויצא מביתו ונכנס לבית מצרי היה ראוי להיות ניזוק. אבל באמת אינו כן כמבואר להלן י"ג ולא יהיה בכם נגף וגו'. עוד ראוי לדעת שהיו כמה רשעי ישראל באותו דור שלא מתו בדבר משום שלא סירבו לצאת, אבל מכל מקום לא היו ראויים להנצל מן המשחית בשביל רשעתם, אלא בזכות הכשרים שבבית אב שלהם, כמו שיבואר להלן כ"ג וכ"ז. וא"כ היה תועלת של השה גם לכלל בית אב גם לבית. דבמעשה היה שה לבית. והתועלת להגין היה שה לבית אבות. היה מגין על כל בית אב שלו, אפילו לא היה יושב בבית, אפילו לא היה ראוי שיהא השה שלו מגין עליו מכל מקום כל בית אביו היו ניצולים יחד.

פרק יב, ד

ד וְאִם-יִמְעַט הַבַּיִת מִהְיוֹת מִשָּׂה וְלָקַח הוּא וְשָׂכְנוּ הַקָּרֵב אֶל-בַּיְתוֹ בְּמַכְסַת נִפְשֹׁת אִישׁ לְפִי אֲכָלוּ תִכְסּוּ עַל-הַשָּׂה:

במכסת נפשות. לא שיחלקו בקנין השה לפי ערך עשירות של האיש. אלא במכסת נפשות לפי הנפשות יהיה התשלומין שהרי החוב מוטל אפילו על עני המחזר על פתחים כמו ד' כוסות בזמן הזה. ולא דמי לבנין בהכ"נ שמבואר באו"ח סימן נ"ג ובחו"מ סי' קס"ג שנגבה לפי ממון. דהתם מי שאין לו כלל אין צריך להחזיר על הפתחים בשבילה. משום הכי אפילו מי שיכול ליתן אינו מחויב ליתן בשוה עם העשיר. מה שאין כן פסח שהכל מחויבין בו. ומשום הכי איתא בב"ק (קטז,ב) דחבורה שהולכין בדרך, אם שכרו תייר ההולך לפנייהם מחשבין אף לפי נפשות. והיינו משום שנוגע לנפש אדם. ועני ועשיר שוין. אלא דשם ניגבה חציו לפי ממון משום שהסכנה רבוצה גם על הממון גם על הנפשות. אבל אם לא היה נוגע אלא להנפש לא היה ניגבה רק לפי נפשות.

איש לפי אכלו תכסו על השה. היינו שמי שאוכל יותר מחבירו משלם יותר דיבואר להלן ח' דפסח מצרים היתה נאכלת כל הסעודה - פסח. ואל כמו לדורות שהיה נאכל חגיגה בעיקר הסעודה ורק לצאת יד מצות פסח היה נאכל כזית א' או שנים כמו שיבואר לפנינו.

אבל פסח מצרים היה הסעודה בשלמות מן הפסח. וא"כ מה שיותר מכזית שכל אדם מחויב תלוי בתשלומין לפי ערך אכלו. ועיין להלן ט"ז ט"ז. ולדברינו מכסת ותכסו. הם משורש א' עם מסת בספר דברים טז, י. שהוא מעות ושרשו מכס ושם חסר הכל עין הפעל. ובמלת תכסו חסר המ"ם השרשי (ועיין היטב ברשב"ם על פסוק זה).

פרק יב, ה

ה שֶׁה תְּמִים זָכַר בְּ-שָׁנָה יְהִיָּה לָכֶם מִן-הַקִּבְּשִׁים וּמִן-הָעֲזִים תִּקְחוּ:

שה תמים זכר בן שנה יהיה לכם. בכמה מקומות בקרבן יחיד כתיב בן שנתו ללמדנו שנתו שלו ולא של מנין עולם. וכאן לא פירש הכתוב שיהא שנתו שלו. היינו משום דכתיב יהיה לכם. ודרשינן בזבחים (כה,ב) בקבלה בהולכה ובזריקה מנין שיהא תמים ובן שנה ת"ל יהיה לכם - כל היותיו לא יהיו אלא תם ובן שנה. ואי בשנה של מנין עולם לא אפשר להיות בשחיטה בן שנה ולא בקבלה וזריקה. אלא על כורחך בן שנתו. ועיין מה שכתבתי בספר ויקרא י"ב ו' דמשום הכי לא ביאר הכתוב בקרבנות צבור שיהיו בני שנתן ולא של מנין עולם. משום דבתמידים ומוספין א"א באופן אחר עיי"ש.

עוד נראה שנכלל במשמעות בן שנה שהוא משונה מכל מקום, דבכל מקום בעינן בן שנה אחת כתיב בן שנתו. אלא בא ללמד דכשר לכתחילה להביא בתוך ל' יום. וכדתנן במס' פרה (א,ד) דכל הקרבנות מצותן לכתחילה אחר ל' יום לבד נדרים ונדבות בכור ומעשר ופסח. והנה נדרים ונדבות התירו מבואר בספר ויקרא כ"ב כ"ז ומיום השמיני והלאה ירצה וגו'. ובכור ומעשר כתיב להלן כ"ב כ"ט ביום השמיני תתנו לי. אבל פסח מנלן שהוא משונה משאר קרבנות חובה, אלא ללמדנו מפסוק זה דבכלל בן שנה משמע ג"כ בתוך שלשים, כדאיתא בבכורות (כח,א) על הפסוק לפני ה' אלהיך תאכלנו שנה בשנה. דל' יום חשוב שנה. ולא דמי לתמידים ומוספין דבעינן לכתחילה אחר ל' יום. דשם כתיב בני שנה תמימים. דמשמע תמימים גם על בני שנה. כמו דדרשינן בספרי פרשת חקת פרה אדומה תמימה. דתמימה קאי על אדומה. הכי נמי תמימים קאי גם על בני שנה. היינו אחר ל' יום. מה שאין כן כאן דכתיב תמים בן שנה. מבואר דלא קאי תמים על בן שנה. משום הכי מפרשינן האי בן שנה בתרי אופני להכשיר אפילו בתוך ל' יום לכתחילה, ולהכשיר כל משך שנה שלו.

(הרחב דבר: ונראה דהיינו דתניא במכילתא אין לי אלא בן שנה כל שנתו מנין היה ר' ישמעאל אומר ק"ו מעולה, ומה עולה המורה כשרה לבא כל, פסח שהוא קל אינו דין לבא כל שנתו. ופירש בזה ינחמנו אין לי אלא בן שנה היינו עד ר"ה שהוא שנת עולם. וקשה

היאך סלקא דעתך לומר כן דבן שנה הוא למנין עולם, הרי כתיב יהיה לכם ותניא בזבחים (כה,ב) שיהא תמים בן שנה בקבלה והולכה וזריקה. ואי תליא בשנת עולם, הרי משיכנס ר"ה כלתה השנה. ותו קשה, הא דתניא עוד במכילתא שם ר' יוסי הגלילי אומר, ומה איל שתחלתו פסול סופו כשר שה שתחלתו כשר אינו דין שיהא סופו כשר. וקשה טובא, היאך אפשר ללמוד פסח מאיל א"כ יהא כשר גם בשנה שניה. אלא על כורחך הא בן שנה כתיב, וא"כ אפשר שיהא דוקא שנת עולם. ותו' קשה, הרי במצורע ובעומר כתיב בן שנתו ודרשין ולא של מנין עולם, ולא נפקא לן ק"ו מאיל.

אלא נראה דזה פשוט דדוקא שנתו שלו מדכתיב יהיה לכם. אלא סלקא דעתך דוקא בן שנה הוא ל' יום. ולא כל השנה. משום הכי יליף מעולה דכתיב בן שנתו משמע כל השנה. ור' יוסי הגלילי למד מאיל דכשר בסוף שנה שניה ופסול בתחלת שנה שניה שהרי הוא פלגס שה דכשר בתחלת השנה הראשונה אינו דין שיהא כשר בסוף השנה.)

פרק יב, ו

ו וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד אֲרֻבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וְשָׁחֲטוּ אֹתוֹ כָּל קֶהֱלֵי יִשְׂרָאֵל בֵּין הָעֲרֻבִים:

ושחטו אותו. אותו בית אב או בני הבית פסח שלהם.

כל קהל. בשעה שכל הקהל עושים כן. זהו משמעות הפסוק והדרשה תדרוש.

פרק יב, ח

ח וְאָכְלוּ אֹת-הַבָּשָׂר בְּלִילָהּ הַזֶּה צְלִי-אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל-מֵרְרִים יֹאכְלֶהוּ :

צלי אש ומצות על מרורים. בפרשת בהעלתך (ט,יא) באכילת פסח דורות כתיב על מצות ומררים יאכלהו. למדנו דהפסח היא עיקר המצוה ומצות ומררים טפלים לו. ומשום הכי מצוה בכריכה כדאיתא בפסחים (קטו,א) דעת הלל הזקן. ואפילו רבנן דפליגי בזה מודי דמצוה לעשות כן. מה שאין כן כאן כתיב צלי אש ומצות. מבואר דשניהם שוין במצוה ורק המרור טפל להם, ומכאן למדנו שלדורות ג"כ כשר בדיעבד בלי, כדאיתא שם. יכול יהא כורכן בב"א ואוכלין כדרך שהלל, ת"ל ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות [וכך עיקר הנוסחא וכמבואר בפירוש רשב"ם בד"ה ואכלהו כל אחד בפני עצמו כו' דכתיב לעיל ואכלו את הבשר עכ"ל, אלא שהרשב"ם הבין מוצא הדרש מדכתיב יאכלהו. ואינו כן אלא מדכתיב צלי אש ומצות] ואף על גב דהגמרא מפרשת לענין בדיעבד, היינו לדורות, אבל בפסח מצרים ודאי היתה המצוה לאכול פסח בפני עצמו ומצה בפני עצמה. רק הפסח היה מצותו לאכול בכריכה עם מרורים. והא דלא תנן החילוק זה במשנתנו דמה בין פסח

מצרים לפסח דורות היינו משום דמשנתנו סבירא להו דלא כהלל, אלא גם לדורות למדנו מהאי קרא דפסח מצרים שאין מצוה אפילו לכתחלה בכריכה. והיינו דאיתא התם אר' יוחנן חלוקין עליו חביריו על הלל וכמו שכתב הרשב"ם בד"ה והשתא. דרבנן לית להו כריכה כלל.

הא מיהו לשון הפסוק משונה דפסח מצרים כתיב ומצות. ובפסח דורות כתיב על מצות דמשמעו שהוא טפל בענין מיהא. ולא דבר ריק הוא. אבל הענין הוא כמו שביארנו בספר דברים (טז,א) בפרשת שמור את חודש האביב דבמצות ספרו יציאת מצרים יש נפקותא בין זמן שבהמ"ק קיים לבזמן הזה. דבזמן שבהמ"ק היה קיים היה מצות הספור בענין הפסיחה על הפתח שעל זה היה מורה אכילת הפסח. והיו חוקרים ודורשים בזה הרבה. אבל בענין מצות אכילת מצה לא דרשו. ולא בא אלא לשם תודה על הגאולה, כמו לחמי תודה, או לאותו תכלית של כל שבעת הימים, וכמבואר שם. מה שאין כן בזמן הזה מצות הספור בענין חפזון שעל זה מורה מצות אכילת מצה. ע"ז עונין דברים הרבה וכדכתיב אחר מצות אכילת לחם עוני כי בחפזון וגו' (דב' טז,ג) ושמה נתבאר בעזרו ית' טעמו של דבר. והנה בפסח מצרים היה התחלה לשני הזמנים. גם לזמן שאכלו ישראל פסח גם לזמן גלות. משום הכי היתה המצוה שיהא נדבר בשני העינים. ומשום הכי כתיבי כל אחד בפני עצמו.

(הרחב דבר: וכל זה רמזו מסדרי ההגדה שהתחילו בבבל כשבאו לגלות, כהא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים. ומבואר בנוסח הגדה של הרמב"ם שהיו מתחילים בזה הלשון בבהילו יצאנו ממצרים, כהא לחמא עניא כו'. וזה פלא. אבל מבואר יפה בדברינו שכיון שהגיעו לבבל לאכילת לחם עוני הקדימו לומר בבהילו יצאנו מצרים. היינו בחפזון, ואמרו שגם בארץ מצרים בזמן אכילת הפסח היתה המצוה לאכול המצות לחם עוני. היינו בפני עצמו. ובא להודיענו אז שכן אנחנו מעותדים לאכילת לחם עוני בגלות, ושיהא ע"ז מצות הספור של בחפזון.)

יאכלוהו. זה הלשון משמעו שלא יאכלו אותו ולא יותר. כדאיתא בתמורה (כג,א) על הא דכתיב במנחה (ויק' ו, ט) יאכלוהו שלא יאכל עמה חולין ותרומה. הכי נמי משמעו שלא יאכלו יותר וכדתנן (פסחים קיט,ב) אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. והכי תניא במכילתא יאכלוהו. מכאן אמרו הפסח נאכל אכילת שבע ואין מצה ומרור נאכלים אכילת שבע. פירש דיאכלוהו משמע שאך הוא יהא נאכל בסוף שבעו ולא יאכל יותר.

עוד יש להבין הא דכתיב בפסוק זה שתי פעמים ואכלו. יאכלוהו. אכלן אכן לשיטת הרמב"ם בהל' פסח דלכתחלה בעינן שיהא שני זיתים פסח היינו כזית בתחלת הסעודה

לתיאבון. וכזית אפיקומן. וכמו שקבעו חז"ל בזמן הזה במצות מצה. אלא שמכל מקום אם אין לו אלא כזית אחד. אוכלו באפיקומן. כך הוא מעיקר הדין של תורה. מצוה בשני זיתי פסח, ובדיעבד יוצא ידי חובתו בכזית על השבע. והיינו דכתיב ואכלו את הבשר וגו'. כזית פסח תחלה, ולבסוף עוד יאכלהו. זהו משמעות הפסוק, וא"כ קאי גם לדורות. והא דכתיב בלילה הזה. כבר פליגי בה ר' עקיבא ור' אלעזר בן עזריה.

אבל שיטת רבותינו התוס' אינו כן. ומעולם לא אכלו פסח אלא כזית בסוף והוא אפיקומן. וא"כ יש לפרש הא דכתיב שתי פעמים מצות אכילה בזה הפסוק. משום דמשונה היה עוד מצות אכילת פסח מצרים מפסח דורות. דפסח דורות מצוה להביא חגיגת י"ד כדי שלא יהא נאכל כל הסעודה פסח. ואיתא בירושלמי והובא בתוס' פסחים (ק,א) דמשום הכי נאכל על השובע כדי שלא יבאו לידי שבירת עצמות. פירש משום הכי נאכל דוקא על השובע ולא כל הסעודה. מה שאין כן פסח מצרים היה נאכל כל הסעודה. וזהו דיוק הפסוק ואכלו את הבשר כל הסעודה, ולבסוף היה מצוה לאכול אפיקומן פסח. ולפי זה דיוק בלילה הזה מתפרש כמשמעו בלילה הזה ולא לדורות. מכל מקום פליגי שפיר ר"ע וראב"ע בדרשה דבלילה הזה. משום דבשבת וטומאה נאכל ג"כ הפסח בכל הסעודה. וכל שכן לשיטת התוס' פסחים (ע,א) דעיקר חגיגת י"ד אינו אלא מדרבנן, וא"כ על כורחך בלילה הזה לדרשה.

פרק יב, ט

ט אַל-תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נֹא וּבִשְׁל מִבֶּשֶׁל בְּמִים פִּי אִם-צְלִי-אֵשׁ רֹאשׁוֹ עַל-כֶּרְעִיו וְעַל-קֶרְבּוֹ:

אל תאכלו ממנו נא. אותו, משום הכי פירש חז"ל במכילתא ממנו אפילו מקצתו, פירוש, אפילו אבר שאינו ראוי לאכול צלי כמו גידים וכדומה. על זה כתוב ממנו - אפילו רק בא ממנו אסור בבשול.

כי אם צלי אש. אפילו נתבשל ואח"כ נצלה. והרי בשעת אכילה הוא צלי, משום הכי כתיב כי אם צלי אש. ולא מבושל ואח"כ צלי.

פרק יב, י

י וְלֹא-תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד-בֶּקֶר וְהִנְתֵּר מִמֶּנּוּ עַד-בֶּקֶר בְּאֵשׁ תִּשְׂרְפוּ:

ולא תותירו ממנו. אפילו מקצתו. ובספר במדבר (ט,יב) בפסח שני ביארנו דפליגי טובא רש"י ורמב"ם. דרש"י ס"ל אין אסור לשחוט הפסח על מעט מנויין אשר בעל כורחו יהא נותר. ואין אזהרה אלא שלא להשאיר ברצון. והרמב"ם חולק על זה יע"ש.

והנותר ממנו עד בוקר. ידוע הדרשות על עד בקר שני. ולפי הפשט אשמעין קרא. כלפי דאית' בפסחים (פג,א) דעצמות וגדין שאינם נאכלים לא בעו שריפה. ואיתא שם עוד דעצמות שבמוח שאי אפשר להיות נאכל אלא ע"י שבירת עצמות וזה אסור. אלא שמכל מקום אפשר לאכול ע"י גומרי דשרי מהתורה ורק מדרבנן אסור שמא יפקע. אבל במצרים היו שורפים ואוכלים המוח משום הכי אם ניתותר טעון שריפה. מעתה אם העצם שע"י שריפה היה טעון שהיו עד בקר. ואז אסור לאכול, וא"כ ממילא נעשה נותר בעל כורחו והייתי אומר דאינו טעון שריפה שהרי אינו עומד לאכילה, משום הכי כתיב והנותר ממנו עד בקר. שהוא נותר מאליו, עד בקר, כלומר, בשביל שהגיע בקר, מכל מקום באש תשרופו, כיון דאם היה שהות עוד לאכול היה ראוי לאכילה משום הכי טעון שריפה.

פרק יב, יא

יֵא וְכִכָּה תֹאכְלוּ אֹתוֹ מִתְּנִיכֶם חֲגָרִים וְעֲלִיכֶם בְּרִגְלֵיכֶם וּמִקְלָכֶם בְּיָדְכֶם וְאֶכְלֶתֶם אֹתוֹ בְּחִפְזוֹן פֶּסַח הוּא לִיהֲוֶה:

ואכלתם אותו בחפזון. לפי הפשט הידוע שיהא נאכל כמו איש הנחפז לצאת לדרך, והכי תנן בפסחים (צו,א) דפסח מצרים היה נאכל בחפזון ולא פסח דורות. וביארו בגמרא משום דכתיב אותו בחפזון ולא פסח דורות. ולזה הפירוש יש לבאר סיפיה דקרא פסח הוא לה'. שזה טעם על מצוה זו, בשביל שבאותו עת היה הקב"ה פוסח ומדלג על הפתחים. משום הכי המצוה לאכול כמו העומד על הדרך וממהר ומדלג.

(הרחב דבר: אבל במכילתא תניא בחפזון זה חפזון דמצרים, או אינו אלא חפזון דישראל, כשהוא אומר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו הרי חפזון ישראל אמור (פירש שלא היה אז חפזון כלל. וכ"ה בספרי פרשת ראה) ר' יהושע אומר זה חפזון דישראל, או אינו אלא חפזון דמצרים, שהוא אומר כי גורשו ממצרים הרי חפזון מצרים אמור, ומה ת"ל בחפזון – חפזון דישראל (עכ"ל). והוא פלא, מהזה קשה הא דכתיב ואכלתם אותו בחפזון. אלא טעות הדפוס הוא וצ"ל ומה ת"ל ולא יכלו להתמהמה אלא חפזון ישראל. והכי יבואר עוד להלן באותו פסוק. ולא דפליגי התנאים אי הוי כלל חפזון ישראל. דאי אפשר לומר כן שהרי בברכות (ט,א) איתא ג"כ דפליגי תנאי עד שעת חפזון. אי עד שעת חפזון דמצרים והיינו בחצות. או עד שעת חפזון דישראל והיינו בבוקר. אלמא דלכולי עלמא היה חפזון דמצרים ודישראל, אלא לא היה בשעה אחת, בחצות הלילה נחפזו מצרים כדכתיב (פסוק לג) ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ כי אמרו כלנו מתים, והיה רצונם חזק שיצאו תיכף ומיד אבל לא שמעו ישראל. אבל בבקר לא היו

מצרים נחפזים כלל שהרי ראו שלא מתו עוד מחצות ואילך ורק ישראל נחפזו משום ששאלו הרב בחזקת שישובו. ואי היה מי מישראל מודיעם רצון ישראל לצאת לחלוטין. לא די שהיו מוציאים מהם מה שהשאלו. ואפשר היו חוזרים מדיבורם אחר שלא מתו יותר. וכבר תניא במכילתא שנשתבחו בזה ישראל שלא היו בהם דלטורין בזה שלא הודיע אחד מהם למצרים הדבר הזה. אבל יראו הרבה מזה ונחפזו לצאת. והיינו דכתיב בפרשת מסעי (לג,ג) אחר ובני ישראל יוצאים ביד רמה לעיני כל מצרים. ומצרים מקברים וגו' שכל מהקרא אינו ענין אלא לבאר היאך יצאו ביד רמה כמו בני חורין לעיני כל מצרים ולא הרגישו מאומה. הוא משום שהיו טרודין בקבורת מתיהם. הא מיהא לכולי עלמא היה בבקר חפזון דישראל אלא שנחלקו בפירוש ואכלתם אותו בחפזון דמפרשי בשעת חפזון וסתמא דמכילתא סבירא ליה כר"א דזמן אכילה עד חצות, כמבואר להלן סוף פרשת בא רא"א מנין אתה אומר שאם היתה חבורה של חכמים או של תלמידים שצריכים לעסוק בהלכות הפסח עד חצות וכו' ולא כדתניא בתוספתא שלהי מס' פסחים כל הלילה. והוא משום שתלוי בזמן אכילת פסח. משום הכי מפרש ת"ק דמכילתא בחפזון דמצרים שהיה בחצות. ואז ודאי לא היה חפזון לישראל. ור' יהושע סבירא ליה בחפזון שהיה בבוקר ועל כורחך הוא חפזון דישראל.

ותניא עוד במכילתא אבא תנן משום ר' אלעזר המודעי אומר זה חפזון שכינה, אע"פ שאין ראייה לדבר [שהיה חפזון שכינה] זכר לדבר קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים ואמר הנה זה עומד אחר כתלינו וגו' יכול אף לעתיד לבא כן ת"ל כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון כי הולך לפניכם ה' (ישע' נב,יב). ביאור הדבר, שעיקר הראיה מפסוק דשה"ש הוא מובן מפסוק דישיעה שאמר דלעתיד לבוא לא בחפזון תצאו. ואי אפשר לומר דפירוש חפזון דישראל הרי כתיב ובמנוסה לא תלכון. גם אי אפשר לפרש חפזון בהגיעם לאיתם בקצה המדבר. אבל בעודם ברעמסס עד סכות לא היה כן, והיינו משום שלא היה שורת הדין נותנת ולא הקץ הגיע בברור, ומשום הכי כתיב בשיר השירים מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות היינו כמו שהאדם עושה בהסתר דבר שאינו כשורת הדין ומדלג על כמה מניעות שלפניו כך היה כביכול לפני הקב"ה. ובסיפא דקרא הנה זה עומד אחר כתלינו משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים. גם זה ממשיל כמו שהאדם בוש להתראות בהשתדלותו בדבר שאינו כשורת הדין. וע"כ הוא משתדל מן החלונות ומן החרכים ואין רואים אותו. כך היה כביכול הקב"ה משתדל שיגיעו ישראל כלך בהסתר עד שכבר יצאו והגיעו לאיתם. אבל לעתיד לבוא יהיה מהחל הגאולה הולך לפניו ה'. זהו ביאור המכילתא.

הא מיהא דכולהו תנאי במכילתא מפרשי ואכלתם אותו בחפזון. בשעת חפזון. ולפי זה מתבאר סיפיה דקרא פסח הוא לה' לת"ק דקאי על חפזון דמצרים או לר' יהושע דקאי על ישראל, שהוא דבר בפני עצמו וכדתניא במכילתא פסח הוא לה' - שיהא כל מעשיו לשם פסח [כן צריך לומר] אבל בתלמודין דברכות הנ"ל (ט,א) דמפרשי עד שעת חפזון. ודינא הוא, מפרשי פסח הוא לה'. דמשום הכי אינו כשאר שלמים שנאכל לשני ימים. ולפי זה על כורחך קאי על פסח דורות. ואי אפשר למעט מלשון אותו דקאי רק על פסח מצרים. שהרי עיקר הטעם של פסח הוא לה' לא נצרכנו אלא לדורות שיש שלמים ונאכלים לשני ימים, מה שאין כן בפסח מצרים שלא היו עדיין דיני שלמים).

פרק יב, יב

יב ועברתי בארץ-מצרים בלילה הזה והפיתי כל-בכור בארץ מצרים מאדם ועד-בהמה ובכל-אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה':

ועברתי וגו' והכיתי כל בכור. נתבאר לעיל (יא,ד) דסיבת העברה היתה גורם שיצאו לקראתו כל כח רוחני וזה היה סיבת מיתתם ע"י המשחית, וכמו שידוע שכל הרואה מלאך והוא אינו ראוי לכך נפגע ומת כדבר מנוח לאשתו, אם לא בהשגחת ה'. ובזה האופן היה פגיעת העברה זו לכל מי שהיא בו איזה כח ונפגש ממנו ית', משום שלא היו ראויים לכך, ונהפך להם אור פני מלך ית' לרועץ, וכמו שכתבתי לעיל (ד,כד) דמשום הכי נסמך ענין מכת בכורות לפגישת משה רבינו.

פרק יב, יג

יג והיה הדם לכם לאת על הבתים אשר אתם שם וראיתי את-הדם ופסחתי עלכם ולא-יהיה בכם נגף למשחית בהלתי בארץ מצרים:

ופסחתי עליכם. שלא יפגע כח הקדושה של העברה זו באנשים שאינם ראויים לכך. **ולא יהיה בכם נגף למשחית.** כפל לשון הוא אכן רש"י הביא הא דתניא במכילתא דאפילו ישראל שנמצא בבית מצרים ניצול מהאי קרא. אף על גב שהוזהרו שלא יצאו מפתח ביתם, וא"כ מה להם להיות בבית נכרי, מכל מקום אם עבר איש מישראל על אזהרה זו ויצא וראוי היה לעונש מיד מתרי טעמי. חדא משום שהשכינה היה שורה אז שם, דזה גורם למלאכי מות כרגע, כמו שכתבתי ריש פרשת אחרי (טז,א) ובספר במדבר פרשת שלח (יג,ב יד,ח). שנית מסיים הפסוק. והכיתי בארץ מצרים. פירוש וא"כ הוא עידן ריתחא שהעונש ממהר לבא. כמו שיבואר להלן י"ד, כ"ט. מכל מקום גברו ורחמי ה' שאף על גב

שהיה בהם נגף לא היו למשחית, ונענשו בדין אחר. נמצא דתרי עיני הצלה כתיבי בהאי קרא. וכן הוא להלן פסוק כ"ג.

פרק יב, יד

יָד וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לְכֶם לְזָכְרוֹן וְחִגְתֶּם אֹתוֹ חַג לַיהוָה לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם תִּחְגְּגוּהוּ:

תחגהו. הוא מיותר. ומשמעו כפי משמעות יאכלוהו. שביארנו שאין דבר אחר נאכל אחריו. כך הפירוש תחגהו. ואין מביאים אחר זה היום עוד חגיגה

(הרחב דבר: וראוי לדעת דאף על גב דשני המועדים פסח וסוכות נשתוו בעיקר הדין, דבשניהם מצוה בראשון. ואם לא הקריב בראשון משלים כל ז'. וכדאיתא בחגיגה (ט,א) וחגתם אתו חג לה' (ויק' כג,מא). יכול יהא חוגג והולך כל שבעה ת"ל אותו. אותו אתה חוגג כו'. ובסכות מיירי התם. מכל מקום בפשטא דקרא יש הפרש בין פסח לסכות. דבסכות כתיב וחגתם חג לה' שבעת ימים (במד' כט,יב). שבעת ימים תחג לה' אלהיך (דב' טז,טו). ואין מקרא יוצא מידי פשוטו ג"כ וכמו שביארנו בפרשה דמועדות שבתו"כ ופרשת פינחס הוכחות מדיוקי דקראי בתורה ונביאים וכתובים שהיו רגילים להרבות בחוהמ"ס שלמים ותודה לפני הגשם. וממילא היה כל יום חג ושמחה, ולא נתמעט מדרשה דאותו אלא חובה דחגיגה. לאפוקי בפסח מבואר בכל פ' מועדות שלא נקרא חג אלא יום הראשון בלבד. ורק ביום השביעי כתיב להלן (יג,ו) וביום השביעי חג לה' ויבואר שם. והיינו דכתיב תחגוהו ולא יותר.).

פרק יב, טו

טו שְׁבַעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ אֹךְ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבְּתוּ שָׂאֵר מִבְּתֵיכֶם כִּי כָּל-אֶכֶל חֶמֶץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד-יוֹם הַשְּׁבַעִי:

שבעת ימים וגו'. מכאן ואילך קאי רק על לדורותיכם. דלא כפסח מלצרים שלא נזהרו מחמץ אלא ביום הראשון ועיין להלן פסוק לד. אלא שמכל מקום לא אכלו חמץ כל ז' עד אחר ביזת הים משום שלא היה להם חמץ אבל לדורות הוזהרנו כל שבעה.

תשבתו שאר מבתיכם. בפרשה זו בזה הפסוק ובפסוק י"ט לא הזכיר אלא שאור ולא כמו להלן (יג,ז) דכתיב ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור. והטעם, דשם הא דכתיבי תרווייהו מפרש בגמרא ביצה (ז,ב) דאי כתיב שאור הו"א משום דחימוצו קשה, אבל חמץ דאין חימוצו קשה אימא לא. וזה לא שייך בפרשה שאנו עומדים דמפרש המקרא טעם על מות עשה דתשבתו ועל לא תעשה דלא ימצא משום כי כל אוכל חמץ ונכרתה. א"כ עיקר

הטעם שייך בחמץ דראוי לאכילה יותר משאור ויש לחוש יותר מה שאין כן שם לא נזכר הטעם. שפיר הייתי אומר שהקפידה תורה דוקא על שאור שחימוצו קשה.

מיום הראשון עד יום השביעי. מכאן דרשו במכילתא ענשו שבעה ואזהרתו לעולם. ועיין מה שכתבתי בהעמק שאלה סי' פ'. ובתשב"ץ ח"ג סי' נ"א גריס אזהרתו שבעה וענשו לעולם

(הנרחב דבר:) ושמעתי מהרב הגאון מו"ה בצלאל הכהן ז"ל מו"ץ מווילנא דהאי מיום הראשון וגו' קאי על מצות עשה דתשביתו דעיקר פירש אך ביום הראשון תשביתו הוא בערב פסח ב"ד כידוע. ומפרש המקרא דמכל מקום קאי במצות עשה זו מיום הראשון וגו'. ומשום הכי כתיב הראשון והשבעי חסרים ללמדנו דאף על גב שיש מצות עשה דהשבתה מכל מקום אסור לשרוף בראשון ובשביעי משום יו"ט. ומשום הכי כתיב מיד וביום הראשון מקרא קודש וגו'.

ונראה להוסיף אפילו לפרש"י בפסחים (ו,א) בד"ה כופה כו' ומיהו בבל יראה לא עבר דהא בטולי בטליה. דמוכח מזה דאי לא בטליה שורפין ביו"ט כדי שלא יעבור בבל יראה. מכל מקום לא משום טעם מתוך שהותרה הבערה לצורך כו' אלא משום דעובר בכל רגע על מצות עשה דתשביתו לא תעשה דבל יראה. וזה דוחה עשה ולא תעשה דיו"ט שהוא רק בשעת מעשה. ויש לי ראייה לזה מפרש"י ב"מ (לב,א) ואין כאן מקומו. וא"כ אם אפשר ליתן לגוי או לבהמה ושוב לא יעבור אסור לשרוף ביו"ט. אפילו לדעת רש"י.

פרק יב, טז

טז וביום הראשון מקרא-קדש וביום השביעי מקרא-קדש ?היה לכם כל-מלאכה לא-יעשה בהם אך אשר יאכל לכל-נפש הוא לבדו יעשה לכם:

מקרא קדש. נכלל בזה הרבה דברים. א' אכילה ושתיה ומלבושי יו"ט. ב' תפלה והזכרת קדושת היום כפרש"י שבועות (יג,א). ועיין תרגום יונתן ישעיה (יג,א) על הפסוק חדש וגו' ועיין מה שכתבתי בספר דברים (לג,כה).

פרק יב, יז

יז ושמרתם את-המצות פי בעצם היום הזה הוצאתי את-צבאותיכם מארץ מצרים ושמרתם את-היום הזה לדלתיכם חקת עולם:

ושמרתם את המצות. עיקר משמעות מצוה זו מבואר בדברי חז"ל דקאי על מצת מצוה של לילה הראשון מה שאינו בשבעת הימים. והכי משמעות סוף הפסוק כי בעצם היום הזה וגו' ושמרתם את היום הזה וגו'.

(הרחב דבר: ובזה פליגי התלמודים. בירושלמי פסחים פרק כל שעה ה"ד איתא דבעינן דוקא שיהא נעשה באופן דצריך שמירה, לאפוקי חלוטה ונילוש במי פירות שאין בא לידי חימוץ ואין צריך שמירה. וזה היה דעת רבא בתלמודן (פסחים, מ,א) דאמר מצוה ללתות כי היכי דליבעי שמירה. אבל אח"כ הדר ביה רבא ואמר דפירש הפסוק. ושמרתם את המצות לשם מצה של מצוה דוקא, אבל לא בעינן שיהא באופן דנצרך לשמירה דוקא, וכן פסק הרמב"ם. ולהיפך מדעת הירושלמי דסבירא ליה דבעינן שיהא נעשה באופן דצריך שמירה לא בעי שיהא משומר לשם מצה. כדמוכח בירושלמי סוכה פ"א ה"ד והובא בתוס' סוכה (ט,א) בד"ה סוכה ישנה. ויותר מזה כתבנו בהעמק שאלה סימן ע"ו אות ג' ובהשמטות לח"ג בס"ד. ולמדנו מזה דשמירה לשום מצה לדידן דקיי"ל כרבא הוא מהתורה ולא כמו שכתב הח"י סי' ת"ס ע"ש.)

אבל הרמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ט כתב בביאור פסוק זה ושמרתם את המצות. כלומר הזהירו במצה ושמרו אותה מכל צד חמוץ. וא"כ קאי על שבעת הימים ג"כ. ויש לזה הפירש ג"כ שורש להלן כ"ג ט"ו ויבואר שם. ומכל מקום עיקר הפירוש הוא על יום הראשון כמו שכתבתי.

כי בעצם היום הזה. נותן טעם על מצוה של טפול מרובה למצה כי כמו בעצם היום הזה הוצאתי וגו' כך ושמרתם את היום הזה וגו'. שיהא אותו יום מסוגל לגאולה מכל רע. משום הכי בא מצות הטפול, כמו שהיה טפול מרובה בשמירת הפסח ד' ימים בפסח מצרים. כדי להרבות זכות לפני יום המוכשר לגאולה, כדתיא במכילתא והובא בפרש"י לעיל פסוק ו' כך צוה הקב"ה לדורות טפול מרובה למצת מצוה כדי שיהא מוכשר לגאולה מכל רע.

חקת עולם. בין כשישראל בגלות בין בא"י. כי גם בשבתם בא"י היו נצרכים לגאולה משארי צרות, ועל זה אנו מתפללין ברכת גואל כפרש"י מגילה (יז,ב).

פרק יב, יח

יח בְּרֵאשִׁון בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעֶרְבֹ תֹאכְלוּ מִצַּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֵשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בְּעֶרְבֹ:

וראשון וגו' תאכלו מצות עד וגו'. לפי ענין הפסוק דמזהיר באכילת מצה ולא חמץ אבל אכילת מצה רשות, הכי מיבעי מראשון בארבע וגו' עד יום האחד ועשרים חדש בערב תאכלו מצות. אבל בראשון וגו' תאכלו מצות משמעו דזה יום הראשון מיוחד לכך יותר מהימים שאחריו. מכאן למדו חז"ל כונה שניה דלמצוה לדורות לילה הראשון חובה. וא"כ

מתפרש ראש הפסוק על שני אופנים, היינו על תאכלו מצות - למצוה. ועל סיפא דקרא עד יום וגו' - לרשות. וכיוצא בזה ביארנו להלן כ"ב ח'.

פרק יב, יט

יט שְׁבַעַת יָמִים שָׂאֵר לֹא יִמָּצָא בְּבִתְיֵיכֶם כִּי כָּל-אֲכָל מִחֻמָּצֹת וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מְעַדָּת יִשְׂרָאֵל בְּגֵר וּבְאֶזְרַח הָאָרֶץ:

לא ימצא בבתיכם. פרש"י מנין לגבולין כו'. והרמב"ן השיגו מסוגית הגמרא. אכן שיטת המכלתא בשונה משיטת הברייתא שבגמרא. וממילא מה שהעלה הרמב"ן מכאן דחמצו של ישראל ברשות עובד כוכבים אינו עובד המפקיד על כל יראה מהתורה, אינו כן לפי ש"ס דילן. והדברים עתיקין ומבוארים בהעמק שאלה סי' ע"ח.

כי כל אוכל וגו'. הוא טעם על אזהרה הקודמת. וכמו שכתבתי לעיל פסוק ט"ו. ולפי הטעם היה ראוי לומר שמוזהרים אפילו על חמץ הפקר, אבל בגמרא נפקא לן מגזירה שוה מדכתיב להלן (יג,ז) לא יראה לך. ואין למדים מן הטעם מה שהוא נגד הקבלה.

פרק יב, כ

כ כָּל-מִחֻמָּצֹת לֹא תֹאכְלוּ בְּכֹל מוֹשְׁבֵיתֵיכֶם תֹּאכְלוּ מִצּוֹת:

כל מחמצת וגו'. פרש"י להביא את תערובתו. והרמב"ן השיג שהלכה היא כדברי חכמים שעל עירובו ולא כלום. אבל שיטת הרי"ף ורמב"ם דלפי האמת גם לרבנן דר"א אתי האי דרשה דכל על תערובות ובכדי אכילת פרס. ומכל מקום אינו אלא באזהרה ואל בכרת. והנה היה ראוי לכתוב כאן הפסוק וילכו ויעשו ב"י וגו' דכתיב להלן פסוק כ"ח. אלא שלא נגמר עדיין הדבר. ובעוד כל ישראל עומדים קרא משה לזקנים ואמר אליהם עוד כאשר יבואר. וכל ישראל שומעים הנאמר לזקנים. ואחר שכלתה גם פרשה הנאמרה לזקנים אז הלכו בני ישראל ועשו. ומזה יש ללמוד דפרשה זו של זקנים רגע גם לכל ישראל דעת וכאשר יבואר לפנינו.

פרק יב, כא

כא וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל-זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מְשַׁכּוּ וַיִּקְחוּ לָכֶם צֹאן לְמִשְׁפַּחְתֵּיכֶם וַיִּשְׁחֲטוּ הַפֶּסַח:

לכל זקני ישראל. במכילתא פליגי תנאי קריאה זו מה היא. והכי איתא ויקרא משה לכל זקני ישראל שעשאן בי"ד. שהוא קראן זקנים. ויאמר אליהם הדבר יצא מפי משה לישראל דברי ר' יאשיהו. ר' יונתן אומר הדבר יצא מפי משה לזקנים והזקנים לכל ישראל. גם לו ר"י

כו' אלא שמשה חלק כבוד לזקנים. אבל לפי הפשט אמר משה הפרשה של החודש הזה עד גמירא לכל ישראל כמו שנצטוו דברו אל כל עדת ישראל. ואח"כ קרא לזקנים ואמר להם דבר המיוחד להם באותה שעה כאשר יבואר בכל מקרא.

משכו וקחו לכם צאן. רש"י פירש בשם המכילתא משכו מי שיש לו צאן ימשוך משלו. ומי שאין לו יקח מן השוק. ובא ללמדנו לענין הא דבעי הפרשה ד' ימים בפסח מצרים. ואשמעינן דמי שיש לו הרבה צאן אי אפשר להפריש כולם. ובי"ד יקח א' מהם לשחיטה. אלא מחויב למשוך אחד לפני ד' ימים. ומכאן למדנו דכל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו, ואם כן אי אפשר להקדיש אלא אם מושך אחד מהם. וכן למדנו דאי אפשר להפריש טלה ביד חבירו עד שלא קנה. דהקדש אינו חלק אלא בשלו, משום הכי כתיב וקחו. כל זה דרך הדרש.

אבל לפי הפשט באשר המצוה בפרשה הקודמת נאמרה לכל ישראל ליקח שה לבית אב. והיה הדעת נותן שיטפלו בזה האנשים הפשוטים בבית אב מי שרגיל משוך טלה לשחיטה ולהפשיט. ולא מי שהוא גדול בבית אב ואין עסקו בכך. ע"כ קרא משה לזקני הדור והזהירם ביחוד משכו אתם וקחו צאן למשפחותיכם בשביל כל המשפחה תהיו אתם המתעסקים בזה. ומכאן למדנו הא דתניא בפסחים סוף פרשת תמיד נשחט (סה,ב) תנא כל אחד ואחד נותן פסחו בעורו ומפשילו לאחוריו. אמר רב עיליש - טייעות פירוש, כדרך הערבי שרגיל בכך. כך היה עושה כל עשיר ואפרתי ישראל.

(הרחב דבר: וכיוצא בזה הזהיר הכתוב במצה לדורות חו"ל דכתיב (דב' טז,ג) לחם עוני ודרשו בפסחים (קטז,א) שיהא הוא מסיק ואשתו אופה. ונתבאר בפרשת ראה (שם שם ו) שהוא מצוה לטרוח בעצמו. ולא כפרש"י שהוא מטעם שמירה. והכי נמי היתה המצוה בקרבן פסח שיהא הטפול בזה בעצמו לכל גדולי ישראל.) ועוד עיין ס' במדבר ז' ג'.
ושחטו הפסח. אתם בעצמכם תשחטוהו. והוסיף אזהרה בשחיטה משום הוספה שבמתן הדם כאשר יבואר. זהו עיקר הפשט.

ומכל מקום הדרש הנ"ל מוכרח מדלא כתיב וילכו ויעשו בני ישראל וגו' עד סוף פרשה זו שנאמרה לזקני ישראל. מזה למדנו שנוגע דברים הללו גם לכל ישראל. וכן בפסוקים הבאים יבואר דעיקרם נאמר לזקני הדור ומכל מקום מגיעים לכל ישראל ג"כ.

פרק יב, כב

כב וּלְקַחְתֶּם אֶגְדַּת אֲזוּב וּטְבֵלְתֶם בְּדָם אֲשֶׁר-בַּסֶּף וְהִגַּעְתֶּם אֶל-הַמִּשְׁקוֹף וְאֶל-שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת מִן-הַדָּם אֲשֶׁר בַּסֶּף וְאַתֶּם לֹא תִצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח-בֵּיתוֹ עַד-בֹּקֶר:

ולקחתם אגודת אזוב. הוספה היא שלא נזכר בפרשה הקודמת. עוד כתיב והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות. ובפרשה הקודמת כתיב להיפך ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. הן אמת שבמכילתא תניא שם שומע אני שאם הקדים המשקוף לא יצא, ת"ל והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות, מכל מקום ג"ז אמת שבדיעבד יצא להיפך בכל ישראל, וכמו שכתבתי לעיל דהפרשה נוגעת גם לכל ישראל. אבל הרי כתיב כאן לעשות כן לכתחלה.

והענין יש להקדים מה דאיתא במכילתא והובא במס' זבחים (צו,א) דבפסח מצרים היו שלשה מזבחות משקוף ושתי המזוזות ובמכילתא מסיים ר' שמעון אומר ארבע הסף והמשקוף ושתי המזוזות. ובלי ספק דצרך לומר רבי ישמעאל אומר. ולטעמיה קאי דמפרש אין סף אלא אסקופה שנאמר בתתם ספם את ספי (יחז' מג,ח) דברי ר' ישמעאל.

ויש להבין היאך נקראו שלש מזבחות או ארבע והלא אינן אלא כארבע קרנות המזבח. אלא הענין דמזבח בא להזכיר לטוב ענין הקרבן. ואיתא בשמות רבא (יז,ג) דמשקוף הוא נגד אברהם ושתי המזוזות נגד יצחק ויעקב. וכבר ביארנו בספר בראשית כמה פעמים דמשקוף הוא נגד אברהם ושתי המזוזות נגד יצחק ויעקב. וכבר ביארנו בספר בראשית כמה פעמים דיסוד התורה החל מאברהם ועבודה מיצחק וגמ"ח ואהבת השלום מיעקב. ולפי המדרש בא הצווי של הדם להזכיר מעשיהם של אבותינו אברהם יצחק ויעקב. היינו ג' דברים שעולם של השגחה פרטית עומד עליהם תורה ועבודה וגמ"ח. וכבר היו במצרים בעלי תורה שידעו איש מפי איש עד אברהם אבינו שהיה מקור התורה כמו שנתבאר בספר בראשית. וכן עבודה היינו תפלה ושאר דברים שנכללו בזה. וכן גמ"ח. והזקנים

המה חכמי הדור בתורה. המה המשקוף. ובעלי עבודה ובעלי גמ"ח המה המזוזות. והסבר המשל כי כמו המשקוף למעלה מן המזוזות ומעמידם שלא יפלו בהמשך איזה שעה. והמזוזות המה עושים את המשקוף, כי בלא מזוזות אי אפשר להיות משקוף כרגע. כך עסק התורה למעלה מעסק עבודה וגמ"ח. והוא המעמידם שלא יפלו בהמשך, כי עבודה בלי תורה אין לה תקומה ולא עם הארץ חסיד. וכן גמ"ח רק אם דרך התורה מוליכתו אז היא תעלהו באורח חיים למעלה ומדריכתו להיות ישר ומאמן. וכן להיפך, עבודה וגמ"ח המה מקיימי תורה. דמי שעוסק בתורה בלי עבודה כלל אף תורה אין, כדאיתא ביבמות (קט,ב) האומר אין לי אלא תורה אף תורה אין לו. וכן בלי גמ"ח מחזיקי עמלי תורה – אי אפשר להיות עמל בתורה. כדתניא במכילתא בשלח פרשת ויסע פ"במכאן היה רשב"י אומר, לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן, הא כיצד, היה יושב ודורש ולא היה יודע מהיכן אוכל ושותה ומהיכן לובש ומכסה כו' ועוד עיין מה שכתבתי בספר במדבר בשירת הבאר ובכמה מקומות.

אמנם לכל אחד המחזיק במדה טובה נזכר הדבר השייך לו. לזקני הדור נזכר מעשיו של אברהם אבינו תחלה. ולבעלי עבודה וגמ"ח מעשי יצחק ויעקב. וכל הזכרה טובה בפני עצמה נקרא מזבח. נמצא המשקוף ושתי המזוזות המה שלשה מזבחות שכל א' אזכרה בפני עצמה. ור' ישמעאל אומר שהסף נקרא ג"כ מזבח בפני עצמו והיינו מדת דרך ארץ והליכות החיים של ישראל היה לזכרון טוב לישראל, וכדאיתא בראש פרק איזהו נשך (ב"מ, סא,ב) תנא דבי ר' ישמעאל אלמלא לא העליתי את ישראל ממצרים אלא בשביל שאין מטמאין בשרצים דיי. ובמכילתא (פרשה ה) תניא בשביל ד' דברים נגאלו ממצרים שלא שינו את שמם ולא לשונם ולא נמצאו בהם דלטורין כו' כל זה נמשל לסף שהאדם דורך עליו.

אחר שביארנו כ"ז נעמוד על השנוי שבשתי פרשיות. דבפרשה הקודמת דמיירי אף כשאין באותה משפחה ובית אב ת"ח. ועשי הפסח המה בעלי עבודה וגמ"ח. ובזה הזכות המה ניצולים, ע"כ תחלה ראוי לעשות באזכרת הדם של פסח כראוי להם, ואח"כ על המשקוף זכות ת"ת שמקיימים. אבל ת"ח שהם זקנים אם הם עושי הפסח יש להם לעשות להיפך, מתחלה אזכרה לזכות התורה, ואח"כ לזכות עבודה וגמ"ח שבידיהם ובמשפחתם. ומשום זה כתיב כאן ביחוד ולקחתם אגדת אזוב באשר דהאזוב סימן לשפלות הדעת, ומשום דת"ח עלולים להתגאות יותר מהמון העם כדאיתא בנדריים (נה,א) על הפסוק ומנחילאל במות. וכיון שנחלו אל הוא מתגאה ע"כ נצטוו המה ביחוד לקחת אגדת אזוב. אף על גב שהיה הצווי כן בכל ישראל. ופירש כן ביחוד מן הדם אשר בסף. לת"ח באשר דרך ארץ של ת"ח מצוין משארי בני אדם בכל פרטן כמו שכתב הרמב"ם בהל' דעות פ"ה ה"א כשם שהחכם ניכר בחכמתו ובדעותיו והוא מובדל בהם משאר העם, כך צריך שיהי ניכר במעשיו במאכלו ובמשקו כו'. ומקור הדברים בספרי פרשת ברכה בפסוק מימינו אש דת למו. (דב', לג,ב) משום הכי נזכר זכות דרך ארץ ביותר לזקני הדור. ומכל מקום נבדלו כל ישראל בדרך ארץ שלא אכלו שקצים ורמשים כמו שכתבתי לעיל.

ואתם לא תצאו וגו'. דיוק ואתם נראה מיותר, והייתי אומר דמכין לאפוקי משה ואהרן שלא הוזהרו בזה ככל זקני ישראל, דהא קרא אותם פרעה אל ביתו. אבל דעת חז"ל אינו כן כמו שכתבתי לעיל י"א ח'. שמזה למדו שפרעה ירד בעצמו למשה. אלא צריך לפרש דגם זה דיוק דוקא לזקני ישראל ולא לכל ההמון שהרי אנחנו רואים שלא מתו במצרים אלא בכורים ולא הדיוטות ואמאי הא משניתן רשות למשחית שוב אינו מבחין בין צדיק לרשע והיאך הוא מבחין בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור. אלא הענין מבואר כמו שכתבתי לעיל (יא,ד) דכל מי שהיה לו כח רוחני להשיג איזה התפעלות מהעברה של הקב"ה, פגשו התפעלות זו לרעה, מה שאין כן הדיוט לא נתפעל כלל. וא"כ הכי נמי

בישראל לא היה חשש סכנה אלא למי שיש בו כח רוחני חזק כמו בכור או גדול הבית, מה שאין כן הדיוט. משום הכי הקדיש הקב"ה בכורי ישראל שניצולו אלמא דרק הם היו בסכנה. ומשום זה לא הוזהרו לצאת אלא זקני הדור שהם ראשי בית אבותם. ומטעם שנתנו חז"ל דמשה שניתן רשות לחבל אינו מבחין אם ראוי הוא לקבל פני שכינה בהעברה זו או לא. והיינו בין צדיק לרשע. אבל הדיוטים שבישראל לא נתפעלו כלל ואין להם להזהר.

פרק יב, כג

כג ועבר ה' לנגף את-מצרים וראָה את-הדם על-המשקוף ועל שְׁתֵי המְזוּזוֹת ופָּסַח ה' על-הפֶּתַח וְלֹא יִתֵּן הַמִּשְׁחִית לְבֹא אֶל-בְּתִיכֶם לְנִגְף:

ועבר ה' לנגף. תכלית העברה זו כדי שעי"ז יהיה הנגף למצרים ע"י מחבלים ומשחיתים וכמו שכתבתי לעיל (יא,ד).

ופסח ה' על הפתח. נתבאר לעיל י"ג שלא יפגע בהם כח העברה זו ולא ירגישו כלל. **ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף.** אין הכונה שלא יתן לנגוף בשביל העברה. שהרי לא תהיה העברה זו פועלת כלל בבתי ישראל, א"כ אין כאן העברה ולא משחית. והרי דומים בתי ישראל כמו הדיוטי מצרים שלא שלט בהם המשחית. בשביל שלא פעל בהם קדושת ההעברה וא"כ מאי ולא יתן וגו'. אלא דבר בפני עצמו הוא. שכבר נתבאר לעיל פסוק ג' שהיו באותו דור כמה רשעים שלא היו ראויים לצאת, אף על גב שלא מתו בדבר ששלט באנשים שסירבו מלצאת. ועתה בעת שהיה גלוי שכינה במצרים וגם עידן ריתחא על מצרים היו ראויים להענש על רשעותם. אבל כמו שהיתה העברה זו כח הדין על מצרים כך היתה העברה זו חוט של חסד ורחמים על ישראל שלא יתן המשחית לבא לנגוף את רשעי ישראל. וכיוצא בזה נתבאר עפ"י דרשת חז"ל בעידן ריתחא של טביעת מצרים בים סוף, שהיה אז התגברות הדינים על רשעי ישראל, אלא שניצולו, כמו שכתבתי להלן י"ד כ"ט וט"ו י"ט. כך היה ראוי לרשעי ישראל להיות נשפטים בשעה זו. אבל הבטיח ה' לזקני הדור שלא יתן המשחית לבוא אל בתיכם. והוא כדכתיב לעיל י"ג ולא יהיה בכם וגו'.

והא שפירש המקום הבטחה זו כאן לזקני ישראל והרי כבר כתיב לעיל ולא יהיה בכם וגו' במאמר הכללי לכל ישראל. יש להבין תחלה כוונת דיוק בתיכם. דהכי מיבעי לבוא אליכם. אלא הפירוש בתיכם כאן הוא כמו בית אב שכל משפחה נקרא בית. דכמו בבית יש בו כמה חדרים. ועיקר חדרי הבית אינם אלא שנים ושלושה המפוארים ומקושטים. ומכל מקום ההכרח לעשות כמה חדרים פשוטים לתשמישי הבית הדיוטים ומגונים דאי אפשר

לדור בלעד. כך כל משפחה הגונה יש בה שנים ושלושה ת"ח ושאר בני משפחה המה הדיוטים ופחותי ערך אבל אי אפשר לת"ח להיות בלי צוותא דידהו. והמה עושי צרכיו והוא מגן עליהם. וזהו דקאמר לזקני הדור היינו גדולי כל משפחה, דבזכותם שנמשלו למשקוף שהוא מעמיד המזוזות יהיו ניצולים כל בתיכם, אף על גב מצד עצמם היו ראויים לעונש באותה שעה מחמת שיש בהם רשעים, כאשר יבואר עוד. ועיין בס' במד' (טז, לב) בפירוש ותבלע אותם ואת בתיהם, דגם שם הכוונה בית אב שלהם יעו"ש.

פרק יב, כד

כד ושמרתם את-הדבר הזה לחק-לך ולבניך עד-עולם:

ושמרתם את הדבר הזה לחק לך וגו'. כבר חקרו במכילתא על מה בא הפסוק זה לחק עולם. והרי כל הנאמר בפרשה זו אינו לדורות. והעלו שיהא הפסח דוקא צאן. אבל עדיין ניתן להבין פשט הפסוק דמשמעו שמכוין על דבר הנאמר ביחוד באותה פרשה מה שלא למדנו בפרשה של החודש שנאמר לכל עדת ישראל. וגם יש להבין דיוק הלשון שהחל בלשון רבים ושמרתם. וסיים בלשון יחיד לחק לך ולבניך.

אלא משמעות הדבר הזה כאן ענין היוצא להבין מכל הנאמר באותה פרשה, וכמו שביארנו לעיל ז' ג' פירש הפסוק בתהלים (קה, כז) שמו במ דברי אותותיו. כך הוזהרו זקני ישראל להתבונן על ענין שהובדלו במצות הפסח במשקוף ושתי המזוזות ובכל האמור בפרשה זו שהן המה עיקרי הליכות אומה הישראלית בעולם לדור דור. שיהא כח התורה נמשל למשקוף המעמיד את כח עבודה וגמ"ח שנמשלו למזוזות. וגם ידעו שת"ח המה מגיני הדור כמו כאן שהגיני כל אחד על בית אב שלו והוזהרו זקני ישראל שהם המשכילים שכל טוב לכל ישראל להבינם דעת בזה הדבר באותה פרשה. והנה יבואר ברצות ה' בספר דברים ל"א כ"ו שבכל מקום שמדבר עם הרבה יחידים כתיב בלשון רבים. וכשמדבר עם כלל האומה כתיב בלשון יחיד. משום הכי כתיב ושמרתם היינו הזקנים כל אחד בפני עצמו יהי נזהר להבין ולהשכיל את כל סביביו עד שיהא הדבר הזה לחק לך ולבניך של כל ישראל עד עולם.

פרק יב, כה

כה וְהָיָה כִּי-תָבֹאוּ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִתֶּן ה' לְכֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר וְשָׁמַרְתֶּם אֶת-הָעֲבֹדָה הַזֹּאת:

ושמרתם וגו'. כלל מעשה הפסח כלשון הכתוב להלן י"ג ה' ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה. ומפרשי חז"ל בפסחים (צ, א) על מעשה הפסח. וכאן לא בא הכתוב בשביל אזהרה, אלא בשביל הענין שמדבר לזקנים ביחוד כאשר יבואר.

פרק יב, כו

כו וְהָיָה כִּי-יֵאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מַה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם:

והיה וגו' מה העבודה הזאת לכם. של קרבן פסח. שאין לה שום תכלית כמו כל קרבן בא לרצון או לכפרה. ובכור ומעשר שאינם מרצים ג"כ טעמים ידוע במקומם. אבל פסח למה הוא בא אם מפני התודה לה' על הנס של יציאת מצרים. לא היתה ראויה אלא לאותה שעה, שלא מצינו מצוה לעשות זכר לנס לעולם. זולת חנוכה ופורים קבעו כחמים בזמנם ג"כ לטעמים ידועים בענין הנס שיהא לנו לזכר. ולא לגוף הנס בלבד. מעתה יש לדעת מה הענין שמורה מעשה הפסח לדורות.

פרק יב, כז

כז וְאָמַרְתֶּם זָבַח-פֶּסַח הוּא לַיהוָה אֲשֶׁר פָּסַח עַל-בְּתֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת-**מִצְרַיִם וְאֶת-בְּתֵינֵנו הֲצִיל וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּ:**

ואמרתם. לפי שיטת הכתוב הוא תשובה לאותו השואל. כמו לשון הפסוק להלן י"ג ט"ו ובפרשת ואתחנן ו' כ'. אבל הרי אנו רואים דעת המגיד אינו כן שהעמיד לשון שאלה זו לרשע. וגם לא העמיד תשובה אליו כלל. אלא הקהה את שניו וכו'.

ובאמת אחר דיוק לשון הפסוק יפה דקדק המגיד, שהרי לא כתיב ואמרת אליהם. כמו דכתיב להלן (יג,יד) ואמרת אליו, ובספר דברים (ו,כ) ואמרת לבנך. אלא מובן רצון הכתוב לדהשואל לא ישיבו כלל. אלא פירוש ואמרתם. בפני עצמכם תשובה על שאלה זו היא אשר פסח וגו' ואת בתינו הציל. אם נפרש שהוא דבר אחד אינו אלא כפל לשון, שהרי היינו שפסח ה' וגו' לא היתה העברה שולטת בבתינו. וא"כ למאי כתיב עוד ואת בתינו הציל. אלא שני דברים המה. א' אשר פסח וגו' והא ראוי לזכירה לדורות בא"י אשר עיני ה' בה בגידולי השדה ותלוי בשמירת המצות התלויים בארץ, כמו שביעית ותרומות ומעשרות. וא"כ אם היו שני שכנים משונים בשמירת המצות היו משתנים גידולי שדותיהם. ודבר זה באמת פלא וקשה להאמין. אבל במה שיזכרו שכך היה בעת העברת ה' במצרים שפסח ה' בהשגחתו ית' ככה יאמינו שכך הוא מדה גם בא"י. והוא עיקר ספור יציאת מצרים בזמן שהיו ישראל על אדמתם כמו שביארנו בספר דברים (טז,ג). ועיין עוד מה שכתבתי שם בזה. ועוד יהי לזכר ואת בתינו הציל. כי בעת שהיה ראוי לרשעי הדור ליענש על רשעותם בא זכרון הת"ח ע"י ראיית הדם על משקוף ומזוזות להציל כל בית אב שלו. וגם זה ראוי לזכור לדורות כי זכות התורה מגין ל צוותא שלו. ולזה שייך אמירה זו לשאלת הרשע,

לומר, כי כמו שיש רשעים עתה כן היו בעת יציאת מצרים שהיה אז רשעים, והפסח של זקני הדור הגין עליהם.

ויקד העם וישתחוו. אחר שאמר פרשת החודש לכל ישראל. ופרשת משכו לזקנים וכל העם עמדו עוד והשתחוו כולם על כל הנאמר לשעה ולדורות.

פרק יב, כח

כח וילכו ויעשו בני ישראל כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כִּן עָשׂוּ :

וילכו ויעשו. פרש"י בשם המכילתא ליתן שכר להליכה וגו' ולהלן במצות אכילת הפסח לא כתיב אלא ויעשו. היינו משום דבפרשה זו כתיב גם ההכנה למצוה והיינו משכו וקחו. משום הכי שכר ההכנה קרוב לשכר גוף המצוה. מה שאין כן במצות אכילת הפסח שלא כתב שם הכנה וכן במצוות עשה של ומלתה אתו, דכתיב שם לא כתיב שום הכנה, משום הכי אין שכר על ההליכה למצות עשה זו כשכר מעשה המצוה כמו שכתבתי בספר דברים (ה, טו ו, כ) יע"ש.

בני ישראל. ולא כתיב כל בני ישראל. כמו להלן שם (פסוק נ). משום דכאן מיירי במצות עשיית הפסח ולא כל בני החבורה עסקו בעשייתו אלא לפי הצורך. מה שאין כן שם כולם אכלו וכולם מלו.

כאשר צוה. ולא כתיב כאשר דבר כמו בספר בראשית י"ב ד' אלא משום דבצוה נכלל קבלות בע"פ כדאיתא ברכות (ה, א) והמצוה זו המשנה. ולהלן ל"ד ל"ב יבואר ההכרח לזה הכונה. ועיין ס' בראשית ב' י"ז.

וניתן כאן ללמוד שמן הנמנע להגיע למעשה עפ"י גוף הפרשה אם לא עפ"י קבלות בע"פ. ועיין מה שכתבתי בספר ויקרא ח' ה'. ועיין עוד בספר במדבר ה' ד'.

כן עשו. פירשו במכילתא אף משה ואהרן. הרבותא הוא שלא נהגו סלסול בעצמן, רק משכו בעצמם טלה הפסח ושחטו. ועיין מה שכתבתי להלן סוף פרשת חקת הפסח.

פרק יב, כט

כט וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה וַיְתַוָּה הַכֹּהֵן כָּל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר פְּרָעָה הַיֹּשֵׁב עַל-כִּסְאוֹ עַד בְּכוֹר הַשְּׁבִי אֲשֶׁר בְּבֵית הַבּוֹר וְכָל בְּכוֹר בְּהֵמָה :

עד בכור השבי. הוא מאומה אחרת ולהודיע כי המיתה לא היה בתורת עונש דא"כ לא היה מת השבוי. אלא העברה הוא בתורת עונש וממילא מי שהשיג בפנימיות התפעלות מהעברת קדושה ניזוק. עד שאפילו בכורי ישראל ראויים היו להיות ניזוקים לולי חמלת ה' עליהם, ובשביל זה נתקדש כל בכור, כאשר יבואר. אבל בכורי כל אומה נפגעו בטבע

הענין. והוסיף הפסוק להודיע אשר בבית הבור שהוא למטה מעשרה, כסתם בור בב"ק פ"ה מ"ה. ומזה הפסוק למדו חז"ל דסתם בור עשה טפחים דזהו עיקר הרבותא כאן. ומכל מקום לא היתה מועילה מחיצה כזו לגבי העברת ה' בכבודו ובעצמו כביכול. והוי כדאיתא ברכות (כו,א) דבספר תורה דקדוש יותר לא מהני מחיצה עשרה. אלא בית בפני עצמו. ומכל שכן קדושת כבודו ית'. והנה לעיל (יא,ה) במאמר משה לפרעה אמר עד בכור השפחה וגו' דזה הוא נוגע לפרעה. מה שאין כן בכור השבי מה איכפת לפרעה. אבל הכא בספור הענין להודיע פעולת ההעברה וכדי להגיע מזה לקדושת בכורי ישראל, נצרך לפרש יותר בכור השבי.

פרק יב, ל

ל וַיִּקְרָא פְּרַעֲהַ לְיִלְהָהּ הוּא וְכָל-עַבְדָּיו וְכָל-מִצְרַיִם וַתְּהִי צָעֲקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם כִּי-אֵין בַּיִת אֲשֶׁר אֵין-שָׁם מֵת:

וכל מצרים. תושבי המדינה. אבל עמו של פרעה היינו אנשי חילו לא ניזוקו כאן, כי אין באנשי חיל התנשאות אחד על חברו במעלת פנימית, ויצא כח הבכורה מהם. והן המה אשר השאיר הקב"ה לטביעת ים סוף כאשר יבואר בס"ד.

פרק יב, לא

לא וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לְיִלְהָהּ וַיֹּאמְרוּ קוּמוּ צֵאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי גַם-אַתֶּם גַּם-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּלְכוּ עַבְדוּ אֶת-ה' כְּדַבְּרֵיכֶם:

ויקרא למשה וגו'. כבר נתבאר לעיל י"א ח' שלפי הפשט קרא פרעה אותם ע"י עבדיו והמה משה ואהרן לא הוזהרו מלצאת מפתח ביתם. אבל דעת רז"ל שפרעה עצמו בא אליהם.

ויאמר קומו צאו מתוך עמי. ולא אמר מארצי להורות שלא כוון ליציאה מקומית בבד כמו שחשבו עם מצרים כמבואר בפסוק ל"ג אלא יציאה לחלוטין והיינו מתוך עמי. כאשר היו רגילים להיות עם חיל מצרים יושבי מבצרו פתום ורעמסס וכמו שביארנו לעיל ו' ו' עפ"י ברייתא דתו"כ שהיו עבדים למלוכה ולא לעבדיו, ועתה אמר שיצאו מתוך עמו. והטעם הוא כמו שכתב לעיל ה' ג'. וזהו שאמר הקב"ה למשה כשלחו כלה גרש יגרש. וביארנו שלא ישלח על שלשה ימים אלא לחלוטין ועוד עיין מה שכתבתי ריש פרשת בשלח.

והנה נדגש הצד"י של צאו עפ"י מסורה ובכל מקום דגש כזה מורה שנאמר בקול מחריד אוזן שומעיו, כמו שכתבתי בספר בראשית י"ט ב' וי"ד ועיין מה שכתבתי בפתח העמק וכן כאן, אם היה נכתב צאו בלא דגש היה במשמע שאמר פרעה בדבור פשוט שתוכלו לצאת

אבל לא שהכריחם לכך. אבל עתה דכתיב בדגש משמעו שאמר בגערה צאו מכאן בעל כורחכם איני רוצה שתתעכבו עוד. והיינו שאמר הקב"ה למשה גרש יגרש (לעיל יא,א). ואין הכונה על מה שכתוב (פסוק לג) ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ שאין בזה משמעות על גירושין בעל כורחם, אלא לשלחם כפי רצונם לצאת, ותו, דאין זה מאמר פרעה שאמר ה'. ותו, הרי לא היה דעת מצרים לחלוטין אלא כדי שישבו אחר עבודת ה' ועל מנת כן השאילום. אלא כונת הפסוק כלה גרש יגרש. הוא דבר פרעה קומו צאו מתוך עמי. וכך כתב הרמב"ן. ומצרים לא ידעו דבר פרעה.

גם אתם. ובאשר נכלל בדבריו שני דברים. יציאה לחירות וגירושין בעל כורחם אמר גם אתם הנני מגרש שתצאו בעל כורחכם אע"פ שאתם חשובים וגדולים בעיני הרבה.

גם בני ישראל. שעבודתם היתה יקראה עלי, גם המה יצאו לחירות.

ולכו עבדו את ה' כדברכם. לא היה ראוי פרעה להגיד כזאת אחר שהוציאם לחירות שוב אין לו לדעת מה שיעשו אלא ביקש אותם לעבוד את ה' בקרבנות כדי שיסיים וברכתם גם אותי, שבעת הקרבן מסוגלות תפלה וברכה כידוע.

פרק יב, לב

לב גַם-צֹאנֵיכֶם גַם-בְּקִרְכֶם קָחוּ פֶּאֶשֶׁר דְּבִרְתֶם וְלָכוּ וּבְרַכְתֶם גַם-אֹתִי:

גם צאנכם גם בקרכם קחו. בכל פרט רבותא בפני עצמה. דצאן מסוגל לעשירות מצמר וחלב. ובקר מסוגל לעבודת האדמה ורב תבואות בכח שור ואחר שהוציאם לחלוטין בעל כורחם יתיישבו באיזה מקום וא"י אפשר להיות בלא בקר. אבל צאן היה מקום לחשוב שישאר ביד פרעה, על כן אמר גם צאנכם ויש סברא להיפך דצאן מוכשר יותר לקרבן מבקר, והיה עולה על הדעת דהצאן יקחו הכל ולא הבקר משום הכי אמר גם בקרכם.

כאשר דברתם. דאפילו כל המקנה היינו עדרים בשלימות.

וברכתם גם אותי. היינו שנתן להם זבחים ועולות להתפלל עליו כדבר משה. והרמב"ן כתב כי לא עשה משה כן. באשר ה' חפץ דכאו, לא לכפר עליו, רק להענישו ולנער אותו ואת כל חילו בים. ולא נראה שיגנוב משה דעתו אלא ודאי התפללו עליו בשעה שהגיעו לעבוד את ה' שהיה בהגיעם להר סיני אחר קריעת ים סוף. וידוע דפרעה עצמו ניצל. ועליו התפללו וברכוהו על ימים יוצרו.

ואם נימא שלא עשה משה כן. היה מפני שפרעה שינה דבריו ונהפך להיות רודף אחריהם, שוב אבד הבטחת משה לברך אותו בתפלה.

פרק יב, לג

לג ותחזק מצרים על-העם למהר לשלחם מן-הארץ כי אמרו כלנו מתים:

ותחזק מצרים על העם. אם נפרש על העם - על ישראל, יקשה הלשון לשלחם, כי ישראל לא היו המשלחים רק המשולחים אבל קאי על אנשי חיל שלהם שיעשו בכח ידיהם. **למהר לשלחם מן הארץ.** ולא כתיב מתוכם, שהמה לא ידעו כי אם מיציאה מקומית לשעה. וכמו שכתבתי לעיל ז' ה'. ולא יצאו לחירות בדעת כל מצרים עד קריעת ים סוף. והיינו דאיתא במגלה (יד, א) אמר ר' חייא בר אבין אמר ר' יהושע בן קרחא ומה מעבדות לחירות אמרו שירה. ופרש"י על הים. והכי עיקר כמו שכתבתי בהעמק שאלה סי' כ"ו אות א'. ועיין להלן ל"ה.

פרק יב, לד

לד וישא העם את-בצקו טרם יחמץ משארתם צרות בשמלתם על-שכמם :

וישא העם. של ישראל.

טרם יחמץ. לר' יוסי הגלילי שאמר שלא הוזהרו אז על אכילת חמץ אלא אותו יום מתפרש כמשמעו, דאף על גב שהיו רשאים לאפות חמץ לאכול למחר אבל לא הספיק העת. ולחכמים דסבירא להו שיהיו אסורים בחמץ כל שבעה. הכי פירושו שראוי היה לאפות במצרים מצות אבל לא הספיק העת. ע"כ נשא העם הבצק. ואם היה מחמיץ היו שורפים. וסיפר הכתוב כאן שלא במקומו, שהרי מיירי מה שהיה בחצות הלילה, והנשיאה היתה בבוקר בעת שיצאו. אלא מספר דכל כך הכריחו אותם חיל מצרים שלא יתעכבו עד שלא הניחום לאפות שם אלא קיפלו הבצק כדי לצאת תיכף ומיד בבוקר. וגם **משארתם צרות בשמלתם על שכמם.** מה שנשתייר מאכילת מצת הלילה צרו בשמלותם כדי שיהיה מוכן ליציאה בבוקר. וכבר מבואר במכילתא שנהגו בשירי מצת מצוה כבוד וצרו בשמלות ועל שכמם וכפרש"י.

פרק יב, לה

לה ובני-ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים כלי-כסף וכלי זהב ושמלת:

ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו וגו'. מבואר שרבותא גדולה היה מה ששאלו ומלאו דבר משה מפי ה'. והיינו שיותר טוב היה שלא היו שואלים והיו מודיעים לכל מצרים דבר פרעה להוציאם לחירות. ובלי ספק לא היו מסרבים מצרים ע"ז באותה שעה שנפל פחד ה' עליהם ואמרו כלנו מתים. אבל אחרי שמלאו דבר משה ושאלו מוכרחים היו להכחיש להם. וזה גרם שרדפו מצרים אחריהם בעת שנודעו כי ברח העם ולא כמו שהבטיחו

לשוב. והיינו דאיתא בברכות (ט,ב) שאמרו למשה ולואי שנצא בעצמנו, משל לאדם שחבוש בבית האסורים והיו אומרים לו בני אדם מוציאים ואתך למחר מבית האסורים ונותנין לך ממון הרבה וא"ל בבקשה מכם הוציאוני היום ואיני מבקש כלום. ולכאורה אינו מובן המשל שהרי גם בלי שאלת כלים לא היו יוצאין קודם אבל לדברינו מובן יפה, שעל פי זה לא היתה גאולה שלימה מאנשי מצרים עד קריעת ים סוף.

פרק יב, לז

לז וַיִּסְעוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמָסֶס סִכְתָּה פְּשֵׁשׁ-מֵאוֹת אֶלְף רַגְלֵי הַגְּבָרִים לְבַד מִטָּף:

סכותה כשש מאות וגו'. מרעמסס יצאו מעורבבים ולא היה שעה לעשות סדרים ולעמוד על המספר שהרי יצאו בחפזון של עצמם בבוקר, אבל בסכות עמדו על המנין ונמצאו שש וגו'.

לבד מטף. בכלל טף המה הזקנים והנשים והילדים. וטף מלשון טפל. ועיין מה שכתבתי בספר בראשית מ"ז י"ב. והכי מפורש בירושלמי תענית (טו,ב) בענין הא דתנן חמש מאות רגלי. בחורים ולא זקנים וכן נאמר שש מאות אלף רגלי ואין נשים וטף במנינם ועיין ביאורי הגר"א או"ח סימן תקע"ו ס"ב.

פרק יב, לח

לח וְגַם-עָרַב רַב עָלָה אִתָּם וַצֵּאן וּבָקֶר מִקְנֵה פְּבַד מֵאֵד:

וצאן ובקר מקנה כבד מאד. ביארנו לעיל ט' ה' דבשעת דבר על מקנה מצרים קנו בני ישראל צאן ובקר הרבה במחיר זול.

פרק יב, לט

לט וַיֵּאָפוּ אֶת-הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוּצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֲגַת מִצּוֹת פִּי לֹא חֲמֵץ פִּי-גֵרָשׁוֹ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יִכְלוּ לְהִתְמַהֵמָה וְגַם-צָדָה לֹא-עָשׂוּ לָהֶם:

כי לא חמץ. לר' יוסי הגלילי פירושו שלא נתחמץ עדיין. ובאשר לה היו להם בסוכות תנורים ואפו על השמש לא היה אפשר לאפות עיסת חמץ כי אם מצות.

כי גרשו וגו'. משום הכי לא אפו ברעמסס בתנורים אחר שיתחמץ. ולרבנן דר' יוסי הגלילי הכי פירושו כי לא חמץ. שלא נתחמץ. דאלו נתחמץ היו שורפים.

כי גרשו ממצרים. משום הכי לא אפו שם.

ולא יכלו להתמהמה. הוא מיותר. אלא בא ללמד שגם המה מצד עצמם לא יכלו להתמהמה, וזהו חפזון דישראל שהיה בבוקר ואז לא היה חפזון למצרים כמו שכתבתי

לעיל י"א. אלא ישראל נחפזו שיראו שלא יהא נודע למצרים שאין דעתם לחזור. והיינו דתניא במכילתא כי גרשו ממצרים שומע אני מאליהם ת"ל ולא יכלו להתמהמה. והוא פלא. ונראה שהוא טעות הדפוס וצריך לומר שומע אני שלא מאליהם, פירש שרק ממצרים נתגרשו ולא מאליהם פירש מצד עצמם ת"ל ולא יכלו להתמהמה, וכמו שכתבתי. ובמכילתא דפוס אמסטרדם הנדפס אם פירוש זה ינחמנו כתוב ה"כ כי גרסינן שומע אני מאליהם. משמע שהיתה נוסחא אחרת והיינו כמו שכתבתי שהנוסחא העיקרית שלא מאליהם.

וגם צדה לא עשו להם. לא קנו מן השוק. אף על גב שכסבורים היו שילכו דרך ארץ פלשתים ולא במדבר הגדול, מכל מקום היה להם להכין צדה על איזה ימים עד בואם לישוב. אבל לא הכינו מאומה והיה זה כדי שיבינו מצרים שהולכים במדבר ולשוב מיד.

פרק יב, מ

מ ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה :

ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים. יתור לשון יש כאן ומה מקרא חסר אם כתב ומושב בני ישראל במצרים וגם ידוע הפלא שיש בזה המנין. אבל העיקר דמשמעות מושב הוא ההכנה, שיהיו יכולים בני ישראל לשבת שם אח"כ. וכבר נתבאר בפרשת ברית בין הבתרים שמאז יצא אברהם אבינו מאור כשדים היה זה הערה מאת ה' שמצא לבבו נאמן להוציא ממנו אומה הנבחרת שיהיו נקראים בני ישראל. ועלה אז במחשבה שקודם שיהיו נבחרים במתן תורה יבואו בגלות במצרים ואז באו צבאות ה' המה מלאכי מעלה, להגדיל ולרומם מלכות מצרים, כדי שיהיה בזה מושב יפה לבני ישראל אחר כך. וכמו שכתבתי לעיל ז' ד'. וע"ז בא פסוק זה ומושב בני ישראל אשר ישבו אח"כ במצרים רד"ו שנה. אבל המושב היה שלשים שנה וארבע מאות שנה, שאברהם אבינו היה בן שבעים שנה בצאתו מאור כשדים. והיינו שכתוב עוד.

פרק יב, מא

מא ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה ויהי בעצם היום הזה יצאו כל-צבאות ה' מארץ מצרים:

יצאו כל צבאות ה' וגו'. הן המה המלאכים שהיו שייך לאותה הכנה של מושב בני ישראל ועתה יצאו ובטל כל הסדרים והכי תניא במכילתא.

פרק יב, מב

מב ליל שְׁמֵרִים הוא ליהוָה להוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם הוּא-הַלֵּלָה הַזֶּה לַיהוָה שְׁמֵרִים לְכָל-
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדוֹרֹתָם:

שמרים לכל בני ישראל לדורותם. אז היתה שעה המוכשרת להיות נגאל מכל צרות
באשר היה אז גאולה ראשונה. ע"כ הוא שעת הכושר לעולם, כי זה היום עשה ה' להיות
גורם לזה, כמו שכתבתי לעיל פסוק א'.

פרק יב, מד

מד וְכָל-עֶבֶד אִישׁ מִקְנֵת-כֶּסֶף וּמִלְתָּה אֹתוֹ אֲזַי אֹכֵל בּוֹ:

ומלתה אותו אז. תיבת אז מיותר. ובא ללמד על הא דתניא במכילתא להביא את
שנתקיימה בו מצות מילה אפילו שעה אחת, אפילו שחזר הבשר וחפה העטרה אינו
מעכבו מלאכול הפסח. והפירש שמשוך אינו צריך למול מהתורה עוד. כדאיתא פרק הערל
(יבמות עב,ב). ולא שרשאי למשוך את הערלה ח"ו, אלא שאם נמשך רשאי לאכול הפסח,
שאינו נקרא בשם ערל עוד. וזהו דיוק לשון הכתוב ומלת אתו אז. בשעה שקנית אותו,
ואח"כ משך עצמו מכל מקום יאכל בו. והוא הדין בישראל רשע אלא אורחא דמילתא,
דעבד מל בעל כורחו. לא מיבעי לר' שמעון בן אלעזר ביבמות (מח,א) דעבד איש אתה מל
בעל כורחו. ואפילו לרבנן דאי אפשר לגיירו בעל כורחו עד שיאמר רוצה אני, מכל מקום
עלול הוא שיחזור בו ואח"כ ימשוך עצמו.

יאכל בו. יאכל אותו מיבעי. אלא למאן דאמר דקאי על האדון בו משמעו בו אינו אוכל אבל
אוכל בתרומה, ואין מעכבו מילת עבדיו, כדאיתא בפסחים (צו,א) למאן דאמר דקאי על
העבד משמעו הפסולת והגרוע שבפסח, דכבוד הוא להפסח דהחשוב שבחבורה אוכל
משופריה ועיין ס' ויקרא כ"ב י'.

פרק יב, מה

מה תושב וְשָׁכִיר לֹא-יֹאכֵל בּוֹ:

תושב ושכיר. פרש"י לאתויי ערבי מהול וכו', והוא מהמכילתא דעת ר' יצחק.

(הרחב דבר: אבל זה אינו אלא אם נאמר דהא דתנן (נדרים לא,ב) הנודר מן הערלים
אסור במולי אוה"ע. אינו אלא בלשון בני אדם כדין נדרים, אבל בלשון תורה הרי הוא מהול
לענין שיהא מותר למול את ישראל. למאן דאמר המול ימול - המל ימול. וממילא להיפך
ישראל ערל שמתו אחיו מחמת מילה פסול, וכן הוא באמת דעת הירושלמי ריש פרק
הערל. ולפי זה נצרכנו לדרשה דמכל מקום הרי הוא ערל שפסול לאכילת פסח.

אבל לש"ס דילן בע"ז שם משמע להיפך, דערל ישראל כשר למאן דאמר המול ימול. וס"ל דלא רק בלשון בני אדם הוא אלא הכי הוא בלשון תורה. והוא הדין ערבי מהול הרי הוא ערל בלשון תורה אפילו לענין מילה. וא"כ אין צריך לרבות ערבי מהול לפסול בפסח. שהרי הוא ערל. והיינו דמקשה ביבמות (עא,א) על הס"ד לאתויי ערבי מהול וגבעוני מהול והני מולין נינהו כו' ומסיק לאתויי גר שמל ולא טבל וקטן שנולד כשהוא מהול).

אבל לפי פשוטו קאי על הא דכתיב דמקנת כסף אפילו אינו יליד בית ישראל מכל מקום ומלתה אותו אפילו בעל כורחו - יאכל בו. אבל תושב ושכיר שמלתה בעל כורחו - לא יאכל בו שאינו קנוי לך שתשלוט בו למולו בעל כורחו.

פרק יב, מז

מז כָּל-עֵדֶת יִשְׂרָאֵל יַעֲשׂוּ אֹתוֹ:

כל עדת ישראל יעשו אותו. לפי הפשט אתי לאשמעינן מה שמבואר בספר דברים (טז,ה) לא תוכל לזבוח את הפסח באחד שעריך. אלא דוקא כל ישראל ביחד. והיינו כל עדת ישראל יעשו אותו. ולא כל עיר בפני עצמה ואפילו בשעת היתר במות.

פרק יב, מח

מח וְכִי-יִגּוּר אֲתָךְ גֵּר וְעָשָׂה פֶסַח לִיהוָה הַמּוֹל לוֹ כָּל-זָכָר וְאָז יִקְרַב לַעֲשׂוֹתוֹ וְהָיָה כְּאֶזְרַח הָאָרֶץ וְכָל-עֵרֶל לֹא-יֹאכַל בוֹ:

המול לו כל זכר. התוס' ביבמות (מח,א) ד"ה אלא נדחקו לפרש דמיירי בבנים שנולדו בקדושה דאי נולדו בגיותו הא אין בניו כלל. ומשום הכי נתקשו בכתובות (יא,א) מנלן דאפשר לגייר קטן על דעת בי"ד. אבל לפי הפשט מיירי שנולדו כבר והכי פרש"י ביבמות שם דבן קטן אביו מטבילו בעל כורחו. ומזה באמת למדנו דבי"ד יכולין לגייר קטן בעל כורחו. ועיין בספר ויקרא כ"ה מ"ה דמשום הכי כתיב וגם מבני התושבים ולא מבני הגרים והכי מוכח בסנהדרין ראש פרשת בן סורר (סח,ב) כמו שכתבתי התוס' שם.

ואז יקרב לעשותו. יקרב מיותר. ואז יעשה מיבעי. לרמז על הא דאיתא בפסחים (צא,ב) אין עושין חבורה שכולם גרים כו' משום הכי כתיב יקרב פירש לחבורה אחרת.

וכל ערל וגו'. פרש"י להביא את שמתו אחיו מכל מקום. שאינו ללמד מבן נכר. וזהו לשיטתו ריש פרק הערל וכמה ראשונים. אבל דעת ר"ת ז"ל בחגיגה (ד,ב) והכי דעת השאלות דרב אחאי סי' י'. דמתו אחיו מכל מקום כשר לפסח ולתרומה וכמהול הוא לכל דבר. והא דתניא במכילתא והלא כבר נאמר כל בן נכר לא יאכל בו אבל ישראל ערל שומע אני שיהא כשר לאכול פסח, ת"ל כל ערל וגו'. אינו מדבר בערל שמתו אחיו מכל מקום.

שהוא אסור למול. אלא באינו מל מחמת צער הכאב. וכך כתב הגאון שאגת אריה סי' נ"ג. ועיין מה שכתבתי בהעמק שאלה שם אות ג'. והנה בגמרא פסחים (סא,ב) איתא כל ערל כולה ערלה פוסלת את הפסח ולא מקצת ערלה. ולכאורה תמוה זה הדרש שהרי באכילה מיירי ולא בעשיה. אבל חז"ל דייקי שפיר מדלא כתיב אזהרה זו לעיל גבי כל בן נכר לא יאכל בו - כל ערל לא יאכל בו, ולמאי אסמיך קרא דכל ערל וגו' גבי ואז יקרב לעשותו. אלא כדי לדרוש לענין עשיה ג"כ. ושתים זו שמענו מאזהרה זו.

פרק יב, נ

נ וַיַּעֲשׂוּ כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה וְאֶת-אַהֲרֹן כִּן עָשׂוּ:

ויעשו כל בני ישראל. עיקר מצות עשיה דפסוק זה היא מצות מילה שכולם מלו. וע"ז כתיב כאשר צוה ה' את משה ואת אהרן כן עשו. ולפי דרשת המכילתא סוף פרשת משכו פירש כן עשו משה ואהרן. וע"כ הפירוש כאן שהם מלו בעצמן את ישראל. והיינו דאיתא במדרש רבה במדבר (יא,ג) מי מלן ר' ברכיה תני לה בשם רשב"י משה מוהל ואהרן פורע כו' ובזה מדויק הא דכתיב שם את משה ואהרן. וכאן כתיב ואת אהרן. דשם שניהם כאחד הורו לישראל כפי הקבלה. אבל כאן נתחלקו במעשיהם זה מוהל וזה פורע.

פרק יב, נא

נא וַיְהִי בְּעֶצְם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצִיא ה' אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל-צַבָּאוֹתָם :

הוציא ה' את בני ישראל וגו'. לעיל כתיב צבאות ה'. שהן המה מלאכי השרת שהכינו מקום לגלות ישראל שתהא שכינה שרויה עמהם וכאן כתיב שהוציא בני ישראל עצמם. **על צבאותם.** במשטר צבא. ולא מעורבבים. ויותר נכון לפרש מלשון הלא צבא לאנוש עלי ארץ. דמשמעו כל אנוש נוצר לתכליתו וזהו צבאו. וכן ישראל נוצרו להיות לאור גוים להעמידם על ידיעת אלהי עולם. וכמו אברהם אבינו שנקרא אב המון גוים משום זה הענין כמו שכתבתי בספר בראשית י"ז ד'. ולזה התכלית צירף הקב"ה מצות מילה לאברהם אבינו כמו שכתבתי שם פסוק ט'. וכל זמן שהיו ישראל כבושים בגולה וגם היו ערלים. לא הגיעו לצבאותם. ועתה כאשר יצאו להיות עם ה' וגם נימולו כולם הגיעו לצבאותם, היינו למה שנוצרו על הארץ. ומשום הכי כתיב זה הפסוק בפני עצמו. ולא ביחד עם פסוק מ"ב ביציאת צבאות ה'. וכמו שכתובים יחד במאמר ה' למשה לעיל ז' ד' והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל. אלא משום שבא לסמוך זה הענין למצות מילה. וכן לפרשת קידוש בכורים דפרשה הסמוכה כאשר יבואר.

פרק יג

פרק יג, ב

ב קִדְש־לִי כָל-בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל-רְחֵם בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֲדָם וּבְבִהֵמָה לִי הוּא:

קדש לי וגו' לי הוא. לשון קדש אינו מובן. הנני מקדש מיבעי, ובזה יהיו קדושים. וחז"ל דרשו על הא דכתיב בפרשת ראה (דב' טו, יט) כל הבכור וגו' הזכר תקדיש לה'. שמצוה להקדיש בפה. וזה שייך לבכורי בהמה מפּי הבעלים. אבל מה יעשה משה בפיו להקדיש בכורי ישראל מוסף על דבר ה'. וכן פלא כל אריכות דברי משה בשם ה' עד שהגיע לענין בכורה. עוד יש להבין הג' פעמים בחוזק יד בשתי פרשיות אלו.

והענין אחר שהודיע הכתוב (יב, נא) שבני ישראל יצאו על צבאותם. היינו לא כמו שמוציא המון עבדים לחרות שכל אחד הוא איש בפני עצמו ואין בהם הצטרפות לאגודה אחת להיות לצבא לתכלית אחת. והנה כל אומה בפני עצמה אין קיום לאגודתה אם לא שיש לה כח הנהגה לעמוד נגד הנוגע בה מבחוץ. ונגד הריסות הדעות שבקרבה שמחריב כל ברכה וכל אומץ. וכך ישראל אי אפשר שיתקיים שמם ותעודתם בעולם אלא בחוזק יד ללחום עם המון עמים רבים החפצים להעבירם מתעודתם או ממלחמת היצר ושארי עניינים המחריבים את הכלל.

והנה כל אומה שלשה דברים המה חוזק יד שלה. א' המלוכה ודגליו. שתהא הסכמת הכלל להשתעבד לדעת המלך ולמסור דעתם ונפשם להרים קרן המלוכה. וכן הוא המלך עליו להשגיח על כל דבר המפריע את שלום האומה. ב' ראשי צבא והצבא. באשר אין דרך המלך להופיע תמיד בכבודו ובעצמו לפני הצבא ללמדם מלחמה ולצאת בראשם. ע"כ ההכרח להתמנות עליהם שרי הצבא שיהיו מוכשרים להנהיג הצבא לפי כח כל אחד ואחד. וגם המה מחויבים להכשיר עצמם לכך ולהוסיף אומץ. ואם אינו משקיע דעתו להוסיף עוז הרי הוא מתרפה במלאכתו וחבר הוא לאיש משחית את האומה. ג' כלי זיין טובים שבהם נלחמים. וככה משטר רוחני של ישראל אשר אך היא תעודת ישראל בעולם. בין באה"ק בין בהיותם בגלות ג' אלה המה חוזק יד שלהם. א' קבלת מלכות שמים. להשתעבד לעבודתו ורצונו ית', ולמסור נפשם ומאודם על כבודו, ולנו להאמין אשר כן הוא ית' משגיח על עמו בפרטות, וכאשר אנחנו רואים בחמה עתים גם בחוש הראות. ב' ראשי ישראל שהם מנהיגי כל העם שהמה תחתיו, והמה מוכשרים יותר לעמוד על דעת עליון מלך ה' צבאות. וללחום מלחמותיו. וכל ישראל מוכרחים לנהוג בהם כבוד ומורא ולהכניע דעתם להם במה שנוגע לקיום האומה. הן אמת בהיות ישראל במדבר זה' הולך לפנייהם

לא נצרכו כל כך לראשי הצבא המוכשרים לכך ביותר. אבל בא"י ומכל שכן בגלות ההכרח להנהיג על עצמם ראשים מוכשרים לכך, וגם שרוצים להשקיע דעתם תמיד לעבודה קשה זו, ואם המוכשרים לכך והמה ראשי ישראל אינם משקיעים דעתם לעבודת ה' והנהגת ישראל אינם משקיעים דעתם לעבודת ה' והנהגת ישראל לזה הרי הם משחיתים את הכלל. ובמדרש רות (פתיחה ו') איתא על הפסוק אלופנו מסובלים וגו' בזמן שאין גדולי ישראל מזדקקים לצרכי הכלל הקב"ה בא במשפט עם זקני עמו. ג' כלי זין והיא התורה שנקראת חרבם של ישראל כמו שכתבתי כמה פעמים. ועוד יבוא לפנינו. הן המה שלשה חוזק יד של ישראל. ואמר ה' למשה קדש לי כל בכור. היינו שהוא יכשיר את הבכורים עפ"י המאמר הבא אחריו שגם הוא דבר ה' ממש. ומשה האריך אחרי כן בביאור המאמר ועל שפתיו הוסיף לקח לבבם עד שהשכילו מה שעליהם.

ואמר ה' באדם ובבהמה. להשוות אדם ובכור בהמה כל אחד בערכו, דכמו בכור בהמה שהוא קדוש מרחם לקרבן. מכל מקום מצוה להקדישו בפה. ואפילו לרבי ישמעאל דסבירא להו אין צריך היינו משום שהסכין מושכתו למה שהוא ומעמידו על עצם קדושתו. כך האדם אף על גב שהוא מוכשר לקדושה מרחם מכל מקום עליו להתכשר לזה בלמוד מלחמתן ש"י היינו התורה. וכמו כל שר הצבא מלבד כל הכשריו בדעת ובהשלמה מה שאינו נדרש לכל איש חיל, מכל מקום מוכרח הוא להיות מצוין גם בכלי מלחמה של כל איש חיל ג"כ. כך כל ראש בישראל מלבד שנדרש לו להיות עולה בדעת ובשאר כשרונות להליכות עולם מה שאין שארי ת"ח נושאי החרב של תורה נצרכים לזה. עוד המה מוכרחים להיות מצוינים גם בחרבה של תורה ג"כ.

ואמר הקב"ה לי הוא למה בחר בהם ביחוד. משום שקנאם בעת שהיו מסוכנים בליל שמורים ע"פ דרך הטבע כמו שכתבתי לעיל י"ב כ"ט והוא ית' פדאם מן המות. ע"כ עליהם להיות פרושים מעניני העולם ולהשתקע לעבודת ה'. ומשום זה עשה הקב"ה והקידשם מרחם שיהיו מוכשרים לכך.

זהו דבר ה'. ואח"כ הוסיף משה בדבר ה' על שפתיו להסביר גם להבכורים גם לכל ישראל כמה ההכרח והתועלת הנמשך מזה ולא יאמרו שהקב"ה צוה כן רק בשביל שקנאן בעת שהצילים ויהיה בעיני ישראל לפלא מדוע מבקש הקב"ה גמול ח"ו והלא הקב"ה קונה הכל. ע"כ בא משה בדבר ה' והרחיב בדבור שהוא משום חוזק יד שלהם צוה הקב"ה כן. זהו ענין שתי פרשיות אלו בכלל.

ונמצא שפרשיות אלו הן עיקרי הדת כמו שמע והיה אם שמוע. אלא דשמע והיה אם שמוע הן עיקרי הדת לכל אחד מישראל בפרט וקדש והיה כי יביאך הם עיקרים לכלל האומה הישראלית שידעו במה היא קיומם בעולם בכל עת. ומעתה נבוא לכל פסוק להמשיך את

המקראות עד שיגיע למטרה של קדושת בכורים. ואף על גב שחז"ל פירשו כמה מקראות לענין בפני עצמו. כך היא דרכה של תורה וכמו שכתבתי בספר דברים י"ח י"ח על ס' יחזקאל. ומכל מקום אין המקרא יוצא מידי פשוטו להמשיך הענין.

פרק יג, ג

ג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם זְכוֹר אֶת-הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאתֶם מִמִּצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים כִּי בַחֲזֶק יָד הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חֶמֶץ:

זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים. היינו יציאה מקומית. שבאותו יום ממש שבאו לסכות ראו עין בעין הופעת כבוד ה' עליהם שרצונו להשגיח עליהם, וכמו שאמר המשורר (תה"ל קיד, א-ב) בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לועז היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו. פירוש בהיות ישראל במצרים לא היה אפשר להופיע ברוה"ק על גדולי ישראל משום שאין המקום ראוי לכך וגם משום שבית יעקב היו מעורבבים בעם לועז, ואן הדור זכאי לכך. אבל בצאת ישראל ממצרים וגם בית יעקב מעם לועז תיכף היתה יהודה לקדשו השיגו רה"ק. ישראל ממשלותיו הבינו שהמה מעמידים ממשלת הקב"ה בעולם, ועוד עיין ס' במדבר ט"ז ג'. וצוה ה' כאן שנזכור זה היום המעלה לעולם.

מבית עבדים. בית הוא משפחה. כמו שכתבתי לעיל י"ב כ"ג. והפירש יציאה רוחנית מלהיות ראוי ומסוגל לעבדות והוא גדולת הנפש, להיפך מלשון עבד עבדים כמו שכתבתי בספר בראשית בפרשת נח. וכ"ז בחינה שרצוני להיות מלך עליכם ואין כבודי שתהיו עבדים לבשר ודם, ואותו היום הרגישו כולם בעצמם גדולת הנפש, ועלינו לזכור זה היום. **כי בחוזק יד וגו'.** רצון הקב"ה להראותנו כזה ביום הזה. היא החוזק יד שלא יכלה תעודת האומה בכלל.

ולא יאכל חמץ. כדי להשריש הזכירה בלב ע"י איזה פעולה המראה ומזכיר זה הענין צויתי שלא יאכל חמץ. דמצה אין בה יתרון ע"י התחבולות ידי האדם להעלות העיסה יותר מהקמח והמים שנבראים ממנו ית'. מה שאין כן חמץ שולט במ תחבולות האדם להעלות העיסה ע"י שאור משום הכי הוא אות שקיום ישראל הוא רק ברוח ה'. ואפילו בעת שהיינו בא"י ומנהיגים מלוכה ומלחמת תנופה כדרך תחבולות האדם, כל התחבולות לא היו אלא כדי שיהא נראה כמעשה טבע לפי שאין הדור ראוי לנס נגלה, אבל העיקר היה תלוי אם ה' היה יוצא בצבאותינו בהשגחה פרטית. וכל שכן בעת שישראל מפוזרים בעמים ידוע אשר אך השגחת ה' ורוח היהודית שבהם מאחדתם ומקיימתם בעולם.

פרק יג, ד

ד היום אתם יצאים בחדש האביב:

היום אתם יוצאים בחדש האביב. אין אתם צריכים כעת להרבות הפעולות כדי להשריש אמונה זו. שהרי הגאולה עצמה מה נעשה לעיניכם מועלת הרבה, ומשום הכי נקרא חודש האביב. שכמו שמי שרוצה להשריש בארץ אז איזה זרע אינו צריך לרוב השתדלות. שטבע היצירה נותן בשעה זו להצליח כל זרע שמניחים בארץ להיות צומח וגדל בטוב. ואין צריך הכשרים לזה. מה שאין כן מי שרוצה להשריש בירח אחר ההכרח לעשות פעולות הרבה שיהא צומח וגדל. כך ביום הזה די בהכנה מועטת כזה. ורז"ל דרשו שלא הוזהרו אז מאכילת חמץ אלא באותו יום והיינו משום שבאותו עת היה די בזה שהרי עינם ראו פלאים למדי שיתחזק זה שורש בלב. אבל.

פרק יג, ה

ה וְהָיָה כִּי-יָבִיאָךְ ה' אֶל-אֶרֶץ הַכְּנָעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לָתֵת לְךָ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ וְעִבְדָתָ אֶת-הָעִבְרָה הַזֹּאת בְּחֹדֶשׁ הַזֶּה:

והיה כי יביאך וגו' זבת חלב ודבש. ואז מטבע האדם בעת הצלחה לשכוח מי שעשה לו החיל הזה, יותר ממי שהוא מיצר בעניות ועיניו תלויות לאביו שבשמים. שבעל כורחו משריש בלבבו זכרונות טובות שמכבר. לא כן המצליח בימיו. משום הכי הקדים הכתוב שהרי תבוא לארץ זבת חלב ודבש ע"כ הנני מזהירך להרבות הכשרים לזכירה זו. ראשית דבר ועבדת את העבודה וגו'. היא הסיבה הראשונה לחוזק האמונה בהשגחתו ית' וכל שכן בזה החודש הולדת האומה וסגולתה, כמו שכתבתי לעיל י"ב ב'. דכלל גדול הוא בטבע שבאותו זמן שאותו דבר נוצר מראש יש לו אז יתרון כח מן השנים וימים שאחריו.

פרק יג, ו

ו שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצַּת וּבָיִוִם הַשְּׁבִיעִי חַג לַיהוָה:

שבעת ימים וגו'. אינו מספיק עוד יום א' אלא שבעת ימים.

וביום השביעי חג לה'. כבר כתבנו לעיל י"ב י"ד דלא נקרא פסח חג בכל התורה אלא יום ראשון ולא בשביעי. ולא כמו חג הסוכות דבכל פרשיות המועדים כתיב בכל שבעה חג. והא דכתיב כאן ביום השביעי חג לה' אינו אלא לענין קרבנות חגיגה דבזה שוין פסח וסוכות - שאין חיוב להביא אלא בראשון. והשלמה יש בכל המועד.

(הרחב דבר: ומשום הכי כתיב בס' יחזקאל מ"ה כ"ג ושבעת ימי החג וגו' על פסח. ומשום הכי מצלין בכל הפסח חג המצות. והא דתניא במס' סופרים פי"ט ה"ג בשביעי של פסח

אומר היום שביעי עצרת הזה, ואינו מזכיר בו חג, לפי שאינו חג בפני עצמו. הכונה בשביל שהיה המנהג לומר שביעי עצרת כלשון הפסוק בפרשת ראה (דב' טז, ח) וביום השביעי עצרת. משום הכי שנינו שאין לומר חג עצרת כמו בשמיני של חוהמ"ס. אבל חג הפסח או חג המצות ודאי יש לומר כל שבעה. משום דקרבן חגיגה יש לו תשלומין כל שבעה. אבל לא לענין להיות נקרא חג בעצם, שמורה על שמחת החג, והרי יותר מזה מפרש בגמרא חגיגה (יח, א) הא דכתיב חג הקציר ביום שאתה חוגג וקוצר, הוא ימי השלמה שאחר חג שבועות, אף על גב שמכל מקום אינם ימי החג. והכי נמי בהאי קרא מגופיה מוכח שאין בפרשה זו סדר החגים כלל. ולא בא אלא ללמדנו שביום השביעי הוא חג לקרבנות, להיות עצור לפני ה' להתבונן על תכלית המצוה של מצות כל שבעה. ומשום הכי כתיב בפרשת ראה עצרת. ושם יבואר עוד ועוד עיין ס' ויקרא כ"ג ל"ט).

פרק יג, ז

ז מצות יאכל את שבעת הימים ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר בבל-גבלך :
מצות יאכל. בכל בני ביתך. עד אשר לא יראה וגו', ומזה יגיע לשאלת הבנים, והתשובה מחזקת ומרחבת הדעת להשריש הזכירה בלב.

פרק יג, ח

ח והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים:
והגדת לבנך וגו'. פשוטו של מקרא בסדר הפסוק שבהמשך שבעה ימים שהבנים לא ישיגו חמץ כהרגלם, יבואו לחקירה על זה. ועל שפתי המשיב יתוסף לקח האמונה בלב. ופירש בעבור זה. שאנו אוכלים מצה שבעת הימים לזכרון האמונה בהשגחה עלינו בפרטות.

עשה ה' לי וגו'. שהרי לא נגאלו ישראל אלא בשביל אמונה כדתניא במכילתא. זהו פשוטו של מקרא. ודרשת חז"ל דקאי על ספור יציאת מצרים בלילה הראשון ובעבור זה בשעה שפסח מצה ומרור מונחים לפניך. ג"כ ברור ע"פ קבלת חז"ל וכל מקרא הוא מצוה בפני עצמו ג"כ. וכמו שכתבתי לעיל.

פרק יג, ט

ט והיה לך לאות על-יךד ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך פי ביד תזקה
הוצאך ה' ממצרים:

והיה לך וגו'. גם זה אינו מספיק עדיין כל הצורך ע"כ יהיה לך לאות ולזכרון בכל יום. וה"ז כמו שהאדם מספר לבנו ענין גדול לצורך מוסר. ואח"כ בכל יום מזכירו בקיצור וברמז תכונת הספור, עד שוב מועד השנה. מספר עוד הפעם באריכות. כך צוה שיהא אחר הספור שיהא בימות הפסח באורך. לעשות קשרים ע"ז בכל יום ביד ובראש מקום השתעבדות הלב והמוח.

למען תהיה וגו'. תועלת של הנחת תפלין לאותו הענין הוא כדי שיהא תורת ה' בפוך, דתפלין הוא מעין תורה, וכמו שהתורה ועיונה מדרכתנו לאדם להיות נאמן לאלהיו. כך תפלין עושה מעין זה לכל אדם מישראל. ומכאן תניא במכילתא שכל העוסק בתורה פטור מתפלין. וכבר כתבו הראשונים (עיין ב"י סי' ל"ח בשם הרוקח) דלא שיהא ח"ו פטור ממצות עשה זו. אלא תכלית המצוה וטעמה אינו נצרך למי שעמל בתורה. ומכל מקום גם הוא חייב במצוה הקבועה לכל אדם. וכמו כל מצות שבתורה שיש בהם טעם ומכל מקום נעשים לחק אפילו במקום שנעדר, כמו שכתבתי בספר ויקרא י"ט ב'. ובסמוך עוד.

כי ביד חזקה וגו'. שלא תתפלא למה הצריכנו הקב"ה כל כך מצות ותחבולות לבטחון ואמונה בהשגחתו ית'. על זה נותן טעם משום שהנך רואה ויודע שדבר זה אינו מתקבל ברצון לפניך עד שבעל כורחך היינו ע"י מכת הדבר שהוא ביד חזקה הוציאך ה' והיינו משום שלא היו נוחים לקבל עוד עיין השגחתו ית'. וזהו באמת מוצא הדרש במדרש רבה פרשת וארא (ו,ו) על ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה מחמת שהיו משוקעים בע"ז, וא"כ משמעו שלא היו רוצים לצאת. ובאמת אנו רואים דבפעם הראשונה כששמעו כי פקד ה' את עמו כולם האמינו ויקדו וישתחוו (לעיל ד,לא) אלא משום שבמאמר השני הודיעם משה בשם ה' והייתי לכם לאלהים (לעיל ו,ז) היינו השגחתו תהא עליהם ע"פ מעשיהם, משום הכי לא נתרצו כולם לקבל עד שהוציאם הקב"ה בעל כורחם. ובדבר שקשה על האדם לקבל נדרש הרבה פעולות להשריש בלב שמכל מקום כך הוא.

פרק יג פסוק, י

י וְשִׁמְרֵת אֶת-הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֵדָה מִיָּמִים יְמִימָה:

ושמרת וגו'. לא תחשוב שאין אדם נצרך לכל זה ההשתדלות אלא בתחלת ימי גדלו עד שיהא נשרש באמונה זו. אבל אח"כ שוב אין צריך. משום הכי הזהירה תורה ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה. כמו שהיה מצוה בשנים שעברו כך יהא נזהר לעולם. ואם שאין עוד זה, מכל מקום היא חוקה. וכמו שכתבתי לעיל. ומזה הפסוק אנו אומרים בהגדה אפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו זקנים וכו'.

זזה הפסוק קאי ג"כ על חוקת תפלין כידוע ומתפרש כמו שכתבתי לעיל, דאפילו עוסק בתורה ואינו צריך לתפלין לפי הטעם למען תהיה וגו', מכל מקום ושמרת את החקה וגו' זהו פשוטו של מקרא. והדרשות ידוע.

פרק יג, יא

יֵא וְהָיָה כִּי-יִבְאֵךְ ה' אֶל-אֶרֶץ הַכְּנָעֲנִי כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ וְלֹאֲבֹתֶיךָ וּנְתַנָּה לְךָ :

והיה כי יבאך וגו'. אחר שביאר חוזק יד העיקרי שהוא קבלת מלכות שמים והשגחתו ית', הגיע לתחלת צווי ה' לקדש כל בכור שהוא חוזק יד השני. ואמר והיה כי יבאך וגו' דבהיותם במדבר הלא מלך ה' צבאות הולך לפניהם. ואין צריך להרבה שרי צבאות, אבל כאשר יבאך לא"י ולא יהי כבוד ה' , וא"כ נדרש לאנשים מיוחדים נושאי כבוד הא וכח האומה הישראלית.

פרק יג, יב

יֵב וְהֶעֱבַרְתָּ כָּל-פֶּטֶר-רַחֲמֵם לִיהוָה וְכָל-פֶּטֶר שִׁנְךָ בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ הַזְּכָרִים לִיהוָה :

והעברת כל פטר רחם. המה בכורי האדם, שיהיו קדושים ומובדלים לה' ע"י שיכינו עצמם לכך, ונכלל בזה שתנהגו אתם בהם קדושה ומעלה.

וכל פטר שגר בהמה. כדי להראות לישראל טבע קדושת בכורה שהיא מסוגלת למעלה הקדיש גם בהמה בשני אופנים, היינו, בהמה טהורה שראוי לקרבן יהי לה' לגבוה, ומזה ידמה עצמו בכור שהוא מוכשר לפי שכלו להיות משוקע בדעת אלהים ובשקידת התורה עליו להכשיר עצמו לכך. והאופן השני.

פרק יג, יג

יֵג וְכָל-פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְּשֵׂה וְאִם-לֹא תִפְדֶּה וְעִרְפְּתוּ וְכָל בְּכוֹר אָדָם בְּבִנְיָה תִפְדֶּה:

וכל פטר חמור תפדה בשה. וידעו שהשה ניתן לאנשי מעלה, כמו שעלה אח"כ לכהנים. ומזה ידמה עצמו הבכור אדם שהוא איש פשוט ודומה לחמור ואינו ראוי להיות משוקע בדעת אלהים אזי עליו להיות מתומכי אנשי מעלה ולהנות אותם, ובזה יהיה כיושב בצל תורה.

ואם לא תפדה וערפתו. להראות לנו שבכור שמאבד את כוחו ואינו רוצה גם להיות מהנה לאנשי מעלה, אזי אינו כדאי בעולמו. דזה כלל גדול, שמי שראוי להיות במעלה והוא מתרפה מזה, גרוע הוא ממי שאינו ראוי לכך. והרי הוא חבר לאיש משחית. כמו שכתבתי

בספר בראשית ל"ח ז' גבי ער בכור יהודה. וכל כך בכהנים שבאו אחר העגל במקום בכורים, כדכתיב בהושע (ד,ו) כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי. וכן בת"ח כתיב שם ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני. וכדאיתא ביומא (לח,ב) שגורם גלות לו ולבניו. ועיין מה שכתבתי בספר במדבר כ"א כ'.

וכל בכור אדם בבנין תפדה. שלא יהא על האדם קדושת בכור בהמה שאסור להשתמש בו וליהנות ממנו בחיים, משום הכי הזהיר הכתוב לפדותו, אבל מכל מקום מוכשר הוא לקבל שפע קדושה. ועיין להלן ל"ד כ'.

פרק יג, יד

יד וְהָיָה כִּי-יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מַה-זֹּאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרָיִם מִבֵּית עַבְדִּים :

מה זאת. מה תועלת לנו בקדושת בכורים.

בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים. שיהיו לנו אנשים מוכשרים להנהיג משטר אלקי, ולהיות ככוכבי השמים המאירים לרבים, וזהו חוזק יד השני. ע"כ כאשר הקשה פרעה וגו' הופיע כח גדולת הנפש ורוחב הדעת על הבכורים והכינים לזה שיהיו המה המוכשרים לזה התכלית.

פרק יג, טו

טו וְהָיָה כִּי-הִקְשָׁה פְּרַעֲה לְשַׁלְּחַנוּ וַיִּתְּרָה ה' כַּל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד-בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל-כֵּן אֲנִי זֹבַח לַיהוָה כָּל-פֶּטֶר רְחֵם הַזְּכָרִים וְכָל-בְּכוֹר בְּנֵי אִפְדָּה:
מבכר אדם. כתיב חסר. משום שפרעה עצמו היה בכור ולא מת, וכמו שכתבתי לעיל י"א ה'.

פרק יג, טז

טז וְהָיָה לְאוֹת עַל-יְדָכָה וְלְטוֹטְפַת בֵּין עַיִנֶיךָ כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרָיִם:
והיה לאות על ידכה וגו' כי בחוזק יד וגו'. עתה ביאר הכלי זיין של ישראל שהוא חוזק יד שיש לכל אחד מישראל. ואמר שהתפלין כמו שיש בהם כח התורה לשעבד הלב והמוח למלכות שמים, ככה יש בהם מעין כח התורה שהוא חרבם של ישראל להגן מכל צרה כאשר כבר ידעו מזה ע"פ שאמר משה בביאור אלהי אברהם וכמו שכתבתי כבר. אבל זה אינו אלא ביחידים הראויים לעמל תורה. ועתה כשבא לקיום כלל האומה נתן מצות תפלין שהוא מעין זכות עמל תורה.

ובאו שתי מצות תפלין של יד ושל ראש. כמו תורה שבכתב ובע"פ. תורה שבכתב - כולה שמותיו של הקדוש ב"ה, והזוכה לעמוד עליהם מתקיים בו וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך. כך הנושא תפלין של ראש נאמר בו וראו כל עמי הארץ וגו', כדאיתא פ' (ברכות נ"א), תניא ר' אליעזר הגדול אומר זה תפלין של ראש. וכמו תורה שבע"פ שבחה הוא שיהא חמוקי ירכיך בסתר כדאיתא במסכת מו"ק (טז,א). כך תפלין של יד הוא מכוסה.

והנה בפרשה ראשונה כתיב תפלין של ראש ולזכרון בין עיניך ופרשה שניה כתיב ולטוטפת בין עיניך. עוד בפרשה ראשונה כתיב בתפלין של יד על ירך בכ"ף פשוטה ובפרשה שניה כתיב על ידכה. דמשמעו יד כהה. ואטר מניח על שמאל שלו דוקא. היינו משום דבפרשה ראשונה מפרש שהתפלין שי להם כח התורה במקצת לענין קבלת עול מלכות שמים והשתעבדות הלב והמוח להשגחתו ית'. וזהו לזכרון בין עיניך היינו שיהיה לזכרון על כל האמור בתכלית יציאת מצרים.

ולפי זה הטעם הא דציוותה תורה להקדים תפלין של יד לשל ראש. משום דתחלה יש לשעבד הלב ואח"כ המוח. הינו תחלה הרצון ואח"כ השכל. כדאיתא בירושלמי ברכות ספ"א ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. ליבא ועינא תרי סרסורי דעבירה נינהו העין רואה והלב חומד. ואף על גב שהעין רואה תחלה מכל מקום ראייה ראשונה היא יכולה להיות פתאומית ואי אפשר להיות נזהר בה, אלא אזהרה היא שלא יהא הלב חומד ויוסיף להביט בעבירה. אלא יסיר עיניו מראות ברע, משום הכי יש לשעבד תחלה הלב.

ולפי זה הטעם היה ראוי להיות הדין דאפילו אטר יד יניח תפלין של יד נגד הלב. אבל בא פרשה שניה וביאר הכתוב שהתפלין יש להם כח התורה במקצת לענין מלחמה והגנה שבא ע"י שני כחות התורה שבכתב ושבע"פ. משום הכי כתיב בתפלין של ראש לטוטפות. דמשמעו תכשיט, והיינו כמו תורה שבכתב דכתיב ביה וראו כל עמי הארץ וגו'. הכי נמי נאמר בתפלין של ראש וכדאיתא בפרק הרואה כמו שכתבתי לעיל. ותפלין של יד הוא כמו כח תורה שבע"פ כמו שכתבתי. ולפי זה הטעם הקדים תפלין של יד לשל ראש. משום דכמו החרב שאין התיק לתכשיט אלא בזמן שהסייף מונח בו אבל בלי סייף כלל אינו לתועלת כלל אפילו להתקשט בו. מה שאין כן תכלית הסייף אפילו בלי תיק תכליתו שוה אלא שאין לו תפארת לנושאו כשהוא לי תיק. כך תכלית תורה שבכתב אינו אלא בזמן שמאמינים בתורה שבע"פ ויודעים ממנו אם מעט אם הרבה. אבל בלא זה אינו מועיל כלל. מה שאין כן תכלית תורה שבע"פ אפילו אינו מביט בתורה שבכתב מועיל הרבה למלחמתן של ישראל אלא שאינו לתפארת. משום הכי ציוותה התורה להקדים תפלין של יד לשל ראש ללמדנו דעת דאי אפשר לתורה שבכתב בלי תורה שבע"פ כלל.

ולפי זה הטעם שנמשל לחרב. ראוי לאטר יד ימינו להניח תפלין של יד על שמאל שלו כמו שהגבור כשהוא אטר אוחז החרב על שמאל שלו. משום הכי כתיב פרשה שניה ידכה יד כהה דידיה.

ולמדנו מפרשיות של תפלין שהן ארבע. שהעיקר הטעם הוא השני יותר מן הראשון, שהרי לשון לטוטפות בתפלין של ראש כתיב שלש פעמים בתורה. מה שאין כן לזכרון כתיב רק בפרשת קדש.

ותדע עוד. דלפי טעם הזכרון והשתעבודות היה ראוי גם לאטר יד להניח תפלין של יד על שמאל דכל אדם כדי שיהא מונח נגד לבו, ובא הטעם השני והכריע טעם הראשון. והדעת נותנת ע"ז שכך ראוי להיות, שהרי הידיעה שהתפלין הוא חרב לה' ולישראל, הוא בעצמו מביא השתעבודות למלכות שמים, שהרי אפילו חרב הגשמי שביד הגבור אינה מסוגלת לשמר כל כך מכל פגע ואסון אם לא כשהיא באה מכח המלוכה. וא"כ מוכרח הוא ג"כ לזכור השתעבודות למלכות. וכל שכן חרב הרוחני שאינו בא אל מכח עבודת מלכות שמים ית' הדבר מובן אשר בלי השתעבודות לעול מלכות שמים. אין התפלין אלא מזכיר עון. להתפש במ ח"ו.

ולא נדרש לכתוב בתורה שהתפלין בא לזכירה מיוחדת בלב ובמוח אלא בשעה שהאדם מישראל שפוי מכל צרה ואינו נדרש לשום הגנה. ואז מכל מקום בא כח התפלין להזכירו שממשלת קונו ומשרתו עליו. וכדאיתא בברכות (לב,ב) דבעידנא דבדחי טובא אז באים התפלין להזכיר שיהיה ברעדת עול מלכות שמים. אבל מעט אנשים המה מישראל דבדחי טובא. וכדאיתא בבראשית רבה (צז,ג) כשם שהפרנסה בכל יום כך גאולה בכל יום. והיינו גאולה מכל צרה כפרש"י מגילה (יח,ב) בפירוש ברכת גואל ישראל. וכ"ז בא ע"י תפלין וממילא בא הבטחון הזה לעורר על השעבוד וכי כך הוא חובתנו. וכך יפה לנו לטוב לנו כל הימים.

(הרחב דבר: והנה משל כח הגנה של תורה על ישראל לחרב. כדכתיב חגור חרבך על ירך וגו' ואיתא בשבת (סג,א) דפשטא דקרא בדברי תורה כתיב. וכן פירש בבראשית רבה (כא,ט) על הפסוק וחרב פיפיות בידם. ויש להבין הא דנמשל ביחוד לחרב ולא לכלי זיין אחר. כדי להעמידנו על כח שני חלקי תורה שדברנו. דכמו בחרב יש תיק וסייף. והתיק הוא התכשיט לגבור, ואפילו כשהסייף שבו אינו חד ונשחז כ"כ. אבל כ"ז אינו להועיל אלא בשעת השלום. והחרב אינו אלא לתכשיט ולהטיל אימה על אשר סביביו. ובזה האופן אינו צריך להרבות חילו לעזר לו ואין צריך ג"כ לעזר כל המונו. מה שאין כן בשעת מלחמה אין בתיק תועלת כי אם לשמור את הסייף המושחז הרבה. וגם הכרח להרבות חיל לתפוס

חרב וקשת וגם להעיר את ההמון להתעסק בפרנסת תופשי המלחמה. ונמצאו כולם או רובם עסוקים במלחמה. אלו יוצאי מלחמה ואלו יושבים על הכלים. וגם המה אף על גב שאינם מזוינים כ"כ, מכל מקום חגורים חרב קטן לשמירה כל שהיא ולא את מלחמה. כך המה שני חלקי תורה שהיא חרב של ישראל. תורה שבכתב היא התיק המפואר, והמסתכל בשמותיו הרמוזים בדיוקי תורה שבכתב. הוא פרוש ומובדל משארי בני אדם. ולעיל נאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך (דב', כח, י). אפילו לא הגיע לשנן כח תורה שבע"פ בהלכות. וכך היה כל זמן שבית הראשון היה קיים והיה שלום על ישראל וכח היהדות. אז היו הכהנים הלויים שרי האומה בקיום כח היהדות, אחר שניטל זה הכח הנעלה מן הבכורים עפ"י חטא העגל. והיו הכהנים פרושים ומשוקעים בקדושה ובדעת אלהים, כידוע מעלת כה"ג בבית ראשון, ואחריו נמשכו שארי כהנים. ואז לא היה כח תורה שבע"פ משונן כ"כ. ועסק עבודת ה' לא התערב אפילו עם תלמידים רבים מכל שכן עם כל המון ישראל. עד שהגיע שעת החרב ומלחמה על כח היהדות וקיום עין האומה אז נדרש לשרי ישראל המתחזקים על קיום האומה להשחית את הסייף היינו כח תורה שבע"פ ופלפולה. וכח תורה שבכתב בא לשמור את התלמוד המשונן, וההכרח להרבות תלמידים וזכות תלמוד תורה דרבים, וגם להעיר את המון ישראל להיות מקיימי התורה ע"י פרנסת תופשי תורה. ונמצא כולם או רובם עסוקים במלחמתה של תורה. אלו עמלי תורה משיבי מלחמתה שעה, ואלו יושבים על הכלים ומספיקים אותם. וגם כל איש אף על גב שאינו מזוין בתורה, מכל מקום חגור חרב של תפלין לשמירה כל שהיא ולא את על ידו.

וכל זה ראה יאשיהו המלך כדכתיב בס' דהי"ב (לה, ג) ויאמר יאשיהו ללויים המבינים לכל ישראל תנו את ארון הקודש בבית שלמה בן דוד מלך ישראל, אין לכך משא בכתף, עתה עבדו את ה' אלהיכם ואת עמו ישראל. פירשו חז"ל ביומא (נב, ב) שצוה לגנוז את הארון. ועדיין לא נתפרש מה זה שאמר אין לכם משא בכתף. וכי בשעה שעמד הארון במקומו היה ללויים משא בכתף. [ונכבר העירו בזה בירושלמי שקלים פ"ו ודרשו אמר להם אם גולה הוא עמכם לבבל שוב אינו חוזר למקומו. פירוש שלא יהיה לכם משא בכתף אם לא תעשו כן] ותו ק' דבר המלך עתה עבדו וגו', איזה עבודה הגיע עתה להם יותר מאשר עד כה. אלא אמר להם שלא יתנהגו עוד כמו עד כה, שהיו פרושים ומובדלים מבני אדם ומשוקעים באלקות. וא"כ עבודת ה' שעליהם לא היתה מעורבת עם עבודת ישראל יחד. והיו נקראים בעלי מרכבה לשכינה. ובלשון מליצת המקרא משא בכתף, דשם הוא משכן הדעת. וכמו שכתבתי בספר במדבר ז' ט' על הפסוק כי עבודת הקודש עליהם בכתף ישאו. אבל לא כן עתה שהוא שעת המלחמה, ועליכם לראות שלא תאבד עין ישראל, והוא ע"י שתעבדו את

ה' ואת עמו ביחד. היינו ללמדם מלחמתה של תורה ברבוי תלמידים ולהבינם, וממילא יהיו כל ישראל עסוקים בתמכין דאורייתא. ודבר זה מכריח להסיר משא בכתף ולהיות מעורב עם עבודת הרבים. ועוד עיין סוף פרשת פקודי. וכך נעשה ע"פ דבר המלך. ומשום הכי כתיב בעת החרבן החרש והמסגר אלף, הכל גיבורים עושי מלחמה. ודרשו בספרי פרשת האזינו עושי מלחמתה של תורה. וכן ישעיה הנביא שהיה ג"כ בעת מלחמת סנחריב הזהיר ג"כ הרבה פעמים על מלחמתה של תורה. ואמר בפרק ל' (כ-כא) ונתן ה' לכם לחם צר ומים לחץ. ולא יכנף עוד מוריך והיו עיניך רואות את מוריך ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר, זה הדרך לכו בה כי תאמינו וכי תשמאלו. והכונה, שבימיו היו שלש כתות בישראל. כת המתנהגים בקדושה ודבקות והמה מרכבה לשכינה. וגדוליהם נכנפים בחדרם ואין עסקם עם בני אדם שלא יהיו מפריעים את דביקותם בה'. המה מכונים בשם מיימינים. וכת המתנהגים בחכמת הטבע ורחוקים ממחשבה רוחנית. מכונים בשם משמאלים, וגדוליהם אינם נכנפים כלל, אבל אין התלמידים נדרשים לראות פני רבם שהרי יכולים להגיע לתלמודים ע"י שבת סופר יותר משישמעו באזנם. מה שאין כן למוד התורה, באשר דבר ה' הוא הסגולה שיביטו התלמידים בפני הרב, כדאיתא שלהי מס' הוריות (יג,ב) ועיין מה שכתבתי סוף פרשת תשא. וזה היה דרך כת השלישית בישראל. וע"ז הזהיר הנביא בשם ה' ונתן ה' לכם לחם צר ומים לחץ. היינו פת במלח ומים במשורה כדרכה של תורה. ולא יכנף עוד מוריך. לא יהיה כדרך כת ראשונה. והיו עיניך רואות את מוריך. ולא כדרך כת השניה. ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בה. שתשכילו ותבינו כי אך זה הדרך אגוני ומצני בעת מלחמה על ישראל. הוא הדרך המיוחדת לקיום האומה. כי תאמינו וכי תשמאלו. בין זה הכת בין זה הכת כולם ישכילו כי אך זה הדרך עמלה של תורה הוא העיקר. וכמו שהצליחו בימי ישעיה ויחזקיהו וחובל עולו של סנחריב מפני שמן התורה שהיה בימיהם.

וכן בתחלת בית שני שנדרשו להגנה רבה. הזהיר מלאכי הנביא (ג,כב) זכרו תורה משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים. וביארנו יפה ריש פרשת דברים. אשר הזהיר להגדיל תורה ולהאדירה. ואם שביארנו דם מטעם אחר לשמירת ההוראה בישראל בכל זה גם זה אמת באשר היו נדרשים למלחמתה של תורה להגין עליהם. וכן נמשכו אנשי כנה"ג והזהירו להרבות תלמידים, וזה עמד להם בכל משך בית שני ובגזרת מלכות יון, שלא עמדה להם לקיום האומה כי אם אותו הכת פרושים ועמלי תורה, לא כת האיסיים שהתנהגו בקדושה יתירה ובדלים מן ההמון. והיו מרכבה לשכינה. ולא כת המתפלספים אשר אח"כ יצאו מהם הצדוקים אלא רק אותו כת הפרושים שהגדילו לפולא של תורה עם תלמידים, כמו שכתבתי להלן ל"ט ל"ו שזה ראה זכריה הנביא.

וע"ז החילוק שבין בית ראשון לבית שני. אמרו בברכות (יח,ב) והוא הכה את שני אריאל מואב. שלא הניח כמותו לא במקדש ראשון ולא במקדש שני. והוא ירד והכה את הארי בתוך הבור ביום השלג. איכא דאמרי דתבר גזיזי דברדא ונחת וטבל ואיכא דאמרי דתנא ספרא דבי רב ביזמא זסיתוא. פירוש במקדש ראשון שהיה הקדושה רבה היה בניהו גדול מהם עד שברוב שלהבת יה תבר גזיזי דברדא ונחת וטבל. ובמקדש שני שהיו עוסקים בפלפולא של תורה היה בניהו גדול מהם עד דתנא ספרא דבי רב כו'.

והנה אמרו ביבמות (פ,ב) אמר רב חסדא בתחלה לא היו מעמידים שוטרים אלא מן הלויים, שנאמר ושוטרים הלויים לפניכם עכשו אין מעמידים שוטרים אלא מישראל שנאמר ושוטרים הרבים בראשיכם. והפסוק הלז אף על גב שאינו בכתובים היה מקובל אצלם. ויש להבין שנוי לשון, דבלויים כתיב לפניכם. וברבים כתיב בראשיכם. אבל ההבדל הוא, דבשעה ששר הצבא אינו גבור חיל וחרבו בידו בראש אנשי חילו מיקרי הולך בראשם. והא דכתיב במיכה ב' ויעבור מלכם לפנייהם וה' בראשם. היינו בשעה שהמלחמה הוא נסיית ממש, הלא ה' לבדו איש מלחמה כביכול. והנה בשעת שלום יש יחס לשרי החיל. ויחוסו מכשרתו לכך, ואז אפילו אינו גבור כל כך נעשה שר הולך לפני החיל. אבל בעת ירידת האומה והסכנה רבוצה, אז בוחרים לשרים גבורי החיל שיכולים לעמוד בפרץ בגבורתם, ואינם מביטים על יחוסו שתהא מכשרתו אלא גבורתו הקודמת מכשרתו להיות מנהיג את הצבא ועליו להכשיר עצמו בדברים הנדרשים להנהגה. כך, בזמן שישראל ישבו בשלוח על הארץ, היו מנהיגי רוח היהדות הלויים, מצד יחוסם שהם לויים, ואף על גב שהיו גם חכמי הדור דבלא זה כתיב בהושע ד' כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני. ולא חל עליהם רוח ממרום. מכל מקום אם רק היו ת"ח היה יחוסם מכשירם לגדולתם אבל לא עמדו בראשם כי אם לפני ישראל. שהרי לא עצרו כח לעמוד בפרץ כ"כ. אבל משעה שגלה ישראל והסכנה מרחפת על כח היהדות אז ראו להעמיד בראש רק גבורי תורה והמה הולכים בראש עדת ישראל, ועל גדולי תורה להכשיר עצמם במדות ישרות שיש בהם צורך להנהגת ישראל. וזכות התורה תהא מסייעתם להכשירם להנות עצה ותושיה).